

Bárd Károly

A számonkérés

Veszprémy László Bernát

Gyilkos irodák. A magyar közigazgatás, a német megszállás és a holokauszt

Jaffa Kiadó, Budapest, 2019

Második rész

I. AZ ELMARADT ELLENÁLLÁS

A magyarországi zsidóság nagy részének kiirtásában elszántan, fegyelmezetten és ijesztő sebességgel vett részt a közigazgatás, fő- és alispánok, jegyzők, polgármesterek, rendőrök és csendőrök. Ők írták össze, ők bélyegezték meg, ők kínozták meg, ők terelték gettókba a zsidókat, vagyonukat ők rabolták el. Magyar csendőrök tuszkolták őket a halálba induló marhavagonokba, magyar polgármesterek, megyei főtisztviselők gondoskodtak arról, hogy minden a menetrend szerint történjék. A magyar közigazgatás ezúttal cáfolta a ráaggatott jelzőket: nem volt tétlen, nem volt halogató, nem volt lassú és nem volt körülményes. Alig ötven nap alatt közel ötszáz ezer zsidót indított a halálba.¹ Az előkészületek is szédületes tempóban zajlottak. Alig egy héttel a deportálások kezdete előtt a *Daily Mail* arról számolt be, „hogy a magyar zsidóság megsemmisítése sebesebben halad, mint ahogy arról akárcsak a németek is álmodni mertek volna.”² A lökést a német megszállás adta, de a magyar hatóságok csaknem teljes szabad kezet kaptak. „Magyarország valójában nem megszállt állam, kormánya szuverén partner – így a hivatalos német álláspont –, és a zsidók üldözését a magyarokra lehet bízni.”³ Nem csalódtak: „a német külügyminisztériumnak idővel arra kellett intenie magyarországi főmegbízottját, hogy ne gördítsen akadályt a magyarok intézkedései elé [...] Igencsak érdekünkben áll, ha a magyarok most a legszigorúbban járnak el a zsidókkal szemben.”⁴

A magyarországi holokauszt egyik központi kérdése – írja Veszprémy László Bernát –, hogy miképp történhetett meg az, ami teljességgel szemben állt a magyar közigazgatási hagyománnyal: a lomhasággal, a halogatással, a nem-cselekvéssel. Veszprémy felidézi a moszkvai Kossuth rádióban,

közvetlenül a németek bevonulása után a közszolgáknak címzett üzenetet: válasszák a passzív rezisztenciát, „viselkedjenek úgy, mint ők a Bach-korszakban” (210–211). A magyar közigazgatás nem követte az elődöket, nem gondolta, hogy a passzív rezisztenciának helye lenne. A passzív ellenállás ugyanis a *megszállók* uralmának ellehetetlenítését jelenti, tétlenséggel, halogatással, abból a célból, hogy *a nemzet* életben maradjon. A németek megjelenését természetesen észlelték a közszolgák, mint mindenki az országban. Egyes német jelentések némi csalódottsággal állapították meg, hogy nem virágosövel fogadták őket. Annak ellenére, hogy Hitler maga nem üdvívalgásra, hanem ellenállásra számított. (41) Aggodalma alaptalannak bizonyult: számottevő ellenállás nem volt. Igaz, az újvidéki helyőrség tűzharcba keveredett a németekkel, és a fegyveres összetűzés életet követelt. Lövöldözés alakult ki a pápai repülőtéren, valamint a budai várban is, de ezeknek nem volt halálos áldozata. (41) Veszprémy további súrlódásokról is beszámol, ezek intenzitása azonban – kivált így visszatekintve – nagyrészt megmosolyogtató volt. A konfliktusok esetenként a különálló, de egy ügyért küzdő szervek közti – az amerikai bűnügyi filmekből ismert – rivalizálást idézte. „Veszprém főútvonalán például 20 percen át néztek egymással farkasszemet németek és magyarok. A német menetoszlop röpké időre történő feltartása – így emlékezett vissza az egyik résztvevő – pusztán azt a célt szolgálta, hogy „a lakosság lássa, hogy mi is vagyunk.” (43)

Azt, hogy fegyvertársak vonultak be az országba, ezért jelenlétük rendhagyó, sajátos okkupáció volt, a közszolgák abból is érezhették, hogy a németek saját adminisztrációval nem rendelkeztek, Veessenmayer stábja is a követség alkalmazottaiból állt.⁵ A közigazgatási feladatokat meghagyták a magyar közszolgáknak, akiknek túlnyomó többsége

Háborús főbűnösök népbírószági tárgyalása Budapesten, 1945. Balra ül Bárdossy László korábbi miniszterelnök (Fortepan 135302)

megtartotta stallumát. Leváltások történtek ugyan, de ezek „csak a közigazgatás töredékéről volt szó.” (223) A „felülről” kapott utasítások a németekkel való együttműködést írták elő, és útmutatást adtak az esetleges feszültségek kezelésére. Ezek gyakran ajánlás jellegűek, esetenként önellenmondók voltak – ezzel is tükrözték az okkupáció sajátos természetét. A szegedi csendőröket például arra szólították fel, hogy legyenek a németekkel udvariasak, tanulják meg a német rendfokozatokat. Amennyiben erre hívják fel őket, adják át a fegyvereiket, de utóbb kérjék azokat vissza. „[H]a a németek járműveket, ruhacikkeket vagy ipari eszközöket rekvirálnának a csendőröktől, akkor azokat ne adják oda, de ha mégis odaadnák, vegyenek fel róla jegyzőkönyvet.” (48) Veszprémy idézi az újonnan kinevezett budapesti rendőrfőkapitány felhívását, amelyben további feltételen munkafegyelmet és teljes odaadást követelt, fegyelmetlenség esetére pedig szankciókat helyezett kilátásba. A felhívás a közellátásban dolgozóknak szólt, de „nyilvános jellege miatt megannyi más közalkalmazott is magára vehette”. (47) Az ország hadban állt, ezért a Veszprémy által „fenyegetésnek” minősített felszólítás az

odaadó munkavégzésre a németek bevonulásától függetlenül is indokolt lehetett.

Összességében az utasítások azt sugallták, hogy minden meg tovább, mint annak előtte, az ügyek intézése a korábbi rend szerint folytatódik. A közszolgák okkal kételkedhettek abban, hogy a passzív ellenállás első feltétele adott-e: hogy az ország irányítását ellenséges, idegen hatalom vette át, amelynek működését kötelességük lenne tétlenséggel ellehetetleníteni. Voltak köztük, akik nem is kerültek kapcsolatba a németekkel. Ez – írja Veszprémy – hiteltelennített minden hivatkozást a megszállásra. (170)

A németek bevonulását inkább a németellenes és egyúttal szélsőséges antiszemita érzetek okkupációnak: a Turul ifjúsági szervezet „nem tűrjük a német megszállást!” szöveggel gyártott rölapokat (40), Hóman Bálint pedig magánlevélben tudatta Veessenmayerrel, hogy milyen fájdalommal és felháborodással értesült a magyar lakosság a „szövetséges” haderő bevonulásáról, a megszállás tényéről. (37–38) (Az, hogy Hóman a Nagynémet Birodalom magyarországi főmegbízottjával osztotta meg bánatát, hogy Veessenmayer felkérte a „duzzogó” Hómant, legyen miniszter a kormányban és az, hogy

Imrédy Béla volt miniszterelnök a népbíróság előtt
(Budapest, 1945. Fortepan 135304)

Hóman levelében a németeket a magyarok természetes társának minősíti a nyugati kultúrközösségben,⁶ azért árulkodik a „megszállás” sajátos jellegéről.) Ha a Turul bajtársak vagy Hóman megszállásnak minősítették is a német jelenlétet, nyilván üdvözölték a zsidók eltávolítását célzó kezdeményezéseket. Így nem tekintették nemzetárulásnak, ha ebben a magyar közigazgatás segítkezik. Maguk a közszolgák sem gondolták – leszámítva a jelentéktelen kisebbséget –, hogy a nemzet érdeke azt kívánná: a passzív ellenállás eszközeivel, a hagyományos nem-tevéssel, halogatással akadályozzák vagy akár késleltessék a zsidók megsemmisítését. A zsidókat sújtó fokozatos kirekesztés, lépcsőzetes jogfosztásuk azt jelezte számukra, hogy a zsidók *nem részei a megmentendő nemzetnek*.

II. ÁTLAGEMBEREK HÉTKÖZNAPI GYARLÓSÁGA?

A „kollektív ítéletek”, amelyek a holokauszot a magyarság antiszemitizmusával magyarázzák, hibásak

– állítja Veszprémy. A magyar közigazgatás nem volt hagyományosan antiszemita, és egészében az antiszemitizmus nem volt része a magyar történeti tradíciónak. A rejtély – írja – éppen az, hogy miért következett be ennek ellenére a holokausz. (210) A könyv említést tesz ugyan a kollaboráns államvezetésnek a zsidóság elpusztítására irányuló terveiről (79) vagy Endre László Himmlert és Eichmannt idéző beszédéről, amelynek lényege: a zsidók kiirtása a világ számára tett szolgálat. De tény, hogy a brutális antiszemitizmus, a zsidók rutinszerű, ismétlődő, sorozatos legyilkolása nem volt része a magyar hagyománynak. Nem találjuk megfelelőjét a magyar történelemben a kozákok végrehajtotta vérgőzös pogromoknak, amelyeket Tarasz Sevcsenko (szobra a róla elnevezett téren, Budapest I. kerületében látható) lelkendezve énekelt meg *A hajdamak-sereg* című balladájában: „szabályjuk nem lankad, / nincs kegyelem aggnak, szűznek, / bár lenne ezer karom, / megfojtanám az összes férget, / hogy vérük tengert árasszon.”⁷

Veszprémy tétele igazolására hivatkozik újabb kutatásokra, amelyek azt állapítják meg, hogy az antiszemitizmus, bár egyike volt a népirtásban való

részvétel motívumainak, „nem a leghangsúlyosabb szerepet játszott” (20). A közszolgák olyanok voltak, mint mindenki más, „teljesen átlagos emberek.” Legtöbbjükben nem volt semmi ördögi, nem voltak rasszista fanatikusok, és csak elvétve akadt köztük, aki „a rosszat *mint rosszat* veszi fel hajtórugóként maximájába.”⁸ Nem ők tűzték célul a zsidó-keresztény hagyomány eltörlését, amely „erkölcsileg és jogilag megveti mások megkínzását és legyilkolását. Nem ők hirdették meg, hogy e tradíció megteremtőinek, a zsidóknak el kell pusztulniuk.”⁹ Nem ők „fogalmazták újra a moralitást,” de követték azt; egyik napról a másikra lecserélték a régit, oly könnyedén, „ahogy az ember szokásain, manírjain vagy az asztali etiketten változtat.”¹⁰ Ismerték az erkölcsi törvényt, és tudták, hogy érvényét felfüggesztették önmagukban, ezért volt bűntudatuk.¹¹ Veszprémy ugyan ezt abból vonja le, hogy a közszolgák mindenféle „cizellált védekezőkkel álltak elő a népbíróságok előtt (213). Kérdéses persze, hogy a moszkodás az akasztófa árnyékában megbízható indikátora-e a bűnbánatnak. A Nürnbergben elítélt náci háborús főbűnösök közül egyedül Rudolf Hess jelentette ki az utolsó szó jogán,¹² hogy nem bánt meg semmit. Eichmann is csak argentínai eszmetársai körében ostromozta önmagát, hogy nem tett eleget a zsidók kiirtásáért.¹³ Hess-szel zavarodott elméje, az apafigura Hitler iránti patológiás rajongása mondata, hogy „ha újra kezdhethé, mindent ugyanúgy tenne,”¹⁴ Eichmann pedig Jeruzsálemben a kötelességtudó bürokrata szerepét játszotta, mentegette magát, hogy elkerülje a bitót. De Veszprémynak igaza van: a közszolgáknak bűntudatuk lehetett. Eppen azért lehettek „tisztában bűnös minvoltokkal,” mert nem voltak rasszista fanatikusok. Csak kevesen gondolták közülük, Endre Lászlóval, hogy a zsidók kiirtása „a világ számára tett szolgálat”¹⁵ (213). Akik így gondolták, azoknál „a személyes vagy morális felelősség kérdése valóban nem merült fel: nem bűnbánatot éreztek, csak azt, hogy veszítettek.”¹⁶

A bűnbánó közszolgákat „gyávaság, megfelelési kényszer, szakmai előrehaladás” vezérelte – írja Veszprémy –, esetenként „harag vagy irigység”. Opportunizmusból cselekedtek, vakon követték a parancsot. Kérdés persze, hogy amennyiben a közszolgákban nem volt semmi különös, pusztán az átlagember gyengesége tette őket bűnrészessé, úgy mi az, amit kutatni lehet rajtuk. Egyszerűen igazolták, amit Kant óta tudunk: az ember nem csak racionális lény, hanem az érzékek világába is tartozik; természeti adottsága folytán „az önszeretetet szubjektív princípiumának megfelelően az érzékiség indítékait is felveszi maximájába”. A rossz abban áll,

hogy az ember az önszeretetet „mozgatórugóját és hajlamait teszi a morális törvény követésének feltételévé, holott az utóbbit kellene az érzéki ösztön kielégítésének *legfőbb* feltételévé fölvennie a döntés maximájába.”¹⁷ Ez valójában „a szív eltévelyedettsége” – írja Kant: az ember gyenge ahhoz, hogy ellenálljon „természeti hajlamainak”.¹⁸ De az emberben megvan a képesség a rosszra való természetes hajlandóság „alávetésére”. Ha szíve tévelyeg, ha nincs ereje elfogadott erkölcsi maximái követésére, úgy az neki felróható.¹⁹ „Nincs ugyanis olyan ok e világban, amelytől [az ember] megszűnnék szabadon cselekvő lény lenni.”²⁰ Veszprémy is hitet tesz „a szabad akarat zsidó-keresztény elve” mellett, ezért utasítja el azt a determinista koncepciót, amely szerint a népirtó antiszemitizmus „a két háború közötti korszakba vagy a magyar nacionalizmusba volt kódolva”, és ez vezetett a holokauszthoz. (11)

Ám Kant, aki a büntetést csak az egyén szabad választási lehetőségére alapozva tartotta igazolhatónak, úgy gondolta: az, hogy az ember szabadon cselekvő lény, és felel, amiért az önszeretetet nem rendeli alá a morális törvénynek, nem jelenti, hogy környezete ne hatna döntéseire. Mások ítéletére tekintettel enged a csábításnak, hagyja, hogy természeti „hajlamai felülkerekedjenek, ahelyett, hogy követné, amit az értelem vagy a szíve diktál.”²¹ Ezt nevezi Kant „összehasonlító önszeretetnek”: az ember mint ésszel bíró lény „önmagát csak a másokkal való összevetés alapján tartja boldognak vagy boldogtalannak. Innen származik az a hajlama – írja –, hogy *mások ítéletében* értékesnek tessenek [...], és e hajlamhoz kapcsolódó bűnöket a *kultúra* bűneinek nevezhetjük.”²² Az ember tehát környezete ítéletére tekintettel enged az érzékek csábításának, a szociális térben hagyja, hogy az opportunizmus, a karrierizmus (Robinsont nem foglalkoztatta, hogy miképp léphet feljebb a ranglétrán), az irigység és a kapzsiság felülkerekedjen a morális törvényen. Hogy a természettől velünk született rossz érzület kivel szemben diadalmaskodhat, hogy kivel szemben érvényesíthető a kapzsiság és az irigység, hogy mit kell tenni a felkapaszkodáshoz és kit lehet lenyomni a boldoguláshoz, arról a környezet ad eligazítást. A környezet, a *Zeitgeist* sugalmazta, hogy az emberi irigység a zsidókkal szemben mobilizálható, és hogy a zsidók kárára lehet feljebb jutni. Az antiszemitizmus ezért *nem egyike* a „kollaborációt” magyarázó, egymással mellérendeltségben álló, azonos, egy minőségű motívumoknak. Nem arról van szó, hogy a közszolgák közt voltak gyávák, voltak karrieristák, voltak gyűlölködők és volt köztük néhány antiszemita, ahogy azt Veszprémy sugallja (20). Nem, az antiszemitizmus nem egyike volt az

egyenrangú tényezőknél; az antiszemitizmus volt az a faktor, amely az érzéki ösztön (az önszeretetlen gyökeredző gyávaság, elvtelen alkalmazkodás, irigység) kitörésének irányát kijelölte.

Veszprémy is érzi, hogy a holokauszt nem értelmezhető teljességgel sok-sok szürke átlagember hétköznapi gyarlóságából eredő, szabadon hozott döntésének sorozataként és azok összegeként. Egy izraeli vizsgálatra hivatkozva futólag megjegyzi, hogy a bürokraták „képesek voltak társadalmi csoportok tagjaiként reagálni, mégpedig az adott társadalom jellegzetességeinek megfelelően” (18)²³ A csendőrségről szólva pedig kivételként említi az ökörmezői csendőrkerület egy jelentését, amely nem adja semmifajta jelét „a józan ésszel elvárható” antiszemitizmusnak (151) – utalva ezzel arra, hogy a testületen belül mégiscsak az antiszemita attitűd volt a domináns. Lehet, hogy a jelentéstevő olyan „társadalmi csoportból” jött, amely nem hagyta magát megfertőzni a zsidóellenes propagandától, és ezt az ökörmezői csendőr esetében az *esprit de corps* sem volt képes felülírni. De ebből nem juthatunk arra, hogy csendőrök többsége csak azért volt antiszemita, mert magáévá tette a testületi szellemet és leválasztotta magáról mindazokat a normákat, attitűdöket, gondolkodásmódokat és érzéseket, amelyek azt a társadalmi csoportot jellemzik, amelyből érkeztek. A járvány nem válogatott, a testületen belül és azon kívül egyaránt mérgezett. „A zsidóellenes intézkedések – írja Gerlach és Aly – megteremtették a teljes zsidótlanítás politikai-mentális és gyakorlati-intézményi előfeltételeit. A német bevonulás után már csak enyhe lökés kellett a német és a magyar zsidópolitika közti keskeny szakadék áthidalásához. Morális dimenziójában a szakadék mély volt: az egyik oldalon volt a gyilkolás, a másikon a nem-gyilkolás. De a gyakorlatban ezt könnyen le lehetett küzdeni. Mert az anyagi nyereség tetemesnek tűnt, a munkamegosztás pedig elmosta az egyéni felelősséget.”²⁴

III. TETTESTÁRSOK A NÉPIRTÁSBAN?

A közszolgák rosszul gondolták: a felelősségre vonást nem kerülték el. Ha azt is akarták hinni vagy elhitetni, mert ezzel igyekeztek menteni magukat, hogy ők csak csavar voltak a gépezetben, hogy nem tettek semmi mást, csupán azt, amit a többiek, hogy a zsidók az ő közreműködésük nélkül is ugyanarra a sorsra jutottak volna, mert mindenki antiszemita volt (173–174), a népbírói perekben mint számadásra kötelezett *individuumok* ültek a vádlottak

padján. „A büntető perben nem a »rendszer«, nem a történelem vonulata, nem valamifajta izmus, így nem az antiszemitizmus, áll a bírák előtt. A bíróság nem a gépezetről, nem is annak egyik kicserélhető, mással kiváltható »fogaskerekéről« mond ítéletet, hanem az individuumról; a névvel, születési hellyel és idővel azonosítható egyénről, aki szabadon döntött úgy, hogy fogaskerek lesz a gyilkos gépezetben.”²⁵ A népbírói pereket elemző fejezet végén Veszprémy is meghozza a maga ítéletét: a közszolgák „tettetársak voltak egy népirtásban” (216). Aki végigkövette Veszprémy fejtegetéseit, megállapításait arról, hogy mit tettek, mit tudtak, miképp éreztek a közszolgák, mi motiválta őket, minden bizonytalansággal megelégednek a verdikben. A jogban ez a lehető legszigorúbb ítélet: a tettesség a legsúlyosabb elkövetési alakzat,²⁶ a népirtás pedig az egész emberiség ellen irányuló nemzetközi bűncselekményeken belül is a „büntettek büntette”. Azzá teszi a célt (a külföldi irodalomban ezt rendszerint a „speciális szándék”²⁷ terminussal jelölik): az ENSZ keretében 1948-ban elfogadott genocídium egyezmény²⁸ (a továbbiakban: Egyezmény) szerint népirtásban bűnös, aki azért gyilkolja le valamely nemzeti, népi, faji vagy vallási csoport tagjait, azért kényszeríti őket pusztulással fenyegető életfeltételek közé,²⁹ mert célja a csoport teljes vagy részleges kiirtása.

Mindezidáig azt olvashattuk a könyvben, hogy a közszolgákat nem a zsidók kiirtásának szándéka motiválta, sőt, Veszprémy hajlik arra, hogy a közgazdászok tagjai nem is tudtak arról, hogy halál vár a vagonokba tuszkolt zsidókra. Márpedig a tettesek genocíd szándéka ismeretének hiányában közreműködésük a jog szerint még bűnségelemek sem minősül. „Néhány alacsonyabb beosztású rendőr vagy csendőr” tisztában volt a náci népirtó tervével (149) – írja Veszprémy –, ám összességében igen nagy volt a tájékozatlanság e téren. Egyebek mellett idézi Lulay tartalékos csendőr századost, aki arra utasította beosztottait, hogy akár száz zsidót is préseljenek a vagonokba. Rakják úgy őket, mint a heringeket, mert aki nem bírja ki a végcélig, arra a németeknek amúgy sincs szükségük. Ebből Veszprémy következtetése: Lulay (és feltehetően több csendőrtársa) azt gondolta: „a németek *tényleg* munkára viszik az embereket”. De ez nem annak a bizonyítéka, hogy nem ismerték a németek népirtó szándékát, legfeljebb annak, hogy a csendőrök azt nem tudták: a zsidók közül egyeseket közvetlenül megérkezésükkor le fognak gyilkolni. Nem zárható ki, hogy azok, akik a deportálásokat elrendelték, és akik azokat végrehajtották, tisztában voltak a „munka” jellegével (amelyet a menet közben el-

Háborús főbűnösök népbírószági tárgyalása Budapesten, 1945
(Fortepan 135305)

pusztultak amúgy sem bírtak volna ki), azzal, hogy a célállomásra élve érkezőkre a lassú halál vár.³⁰ Saját brutalitásuk – az úgy nevezett „pénzverde”, a zsidók – esetenként halálos kimenetelű – megkínzása vagyonuk megszerzése érdekében (149–150) –, a vagonírozás embertelensége, közvetlenül előtte pedig a zsidók személyi okmányainak a megsemmisítése mind mellett szól, hogy tisztában lehettek a németek népiirtó szándékával. (Tudjuk, hogy a náci vezetés terve az európai zsidóság megsemmisítése volt. De ha a közszolgák csak arról tudtak, aminek kivitelezésében ők maguk közreműködtek, azaz a magyarországi vidéki zsidóság kiirtásának szándékáról, úgy ez önmagában megalapozza bűnsegédi felelősségüket a népiirtás bűntettében. A népiirtó szándék irányulhat ugyanis a csoport egy – igaz, jelentős – részének vagy pedig meghatározott földrajzi területen élő valamennyi tagjának megsemmisítésére.³¹ A németek szándéka a Magyarországon élő vidéki zsidóság kiirtására – erről tudhattak a közszolgák – mindkét kritériumnak megfelelt.)

De nem kizárt, hogy mégis Veszprémy megérzése a helytálló, és a közszolgák többsége valóban nem tudott arról, hogy gyilkos tervnek a részese.

A német és a magyar vezetés igyekezett a haláltáborokat titokban tartani a zsidók és a külföld előtt,³² ennek sikeréhez pedig az „átlag” közszolgákat is tudatlanságban kellett hagyni. A gázkamrák működtetése – szemben más zsidóellenes intézkedésekkel, amelyekből mások mégiscsak profitáltak – semmiféle hasznot nem hajtott, sőt, jelentős forrásokat vont el a hadviseléstől. A németek ezért okkal bízhattak abban, hogy a világ éppen szélsőséges valószínűtlensége miatt nem is feltételezi létüket.³³ Meglepő viszont, hogy Veszprémy szerint még a „bennfentes” Ferenczy László csendőr alezredes, a „magyar Eichmann”, aki személyesen irányította a zsidók elhurcolását, maga sem volt „tisztában a deportálások valós céljával” (148–149). Megállapítását egy Endre László belügyi államtitkárnak címzett feljegyzésre alapozza, amelyben „rémhírnék” minősítette azt a szállítmányok kísérői által tett kijelentést, hogy a zsidókat, mielőtt elhagyják az országot, a németek ki fogják végezni. Ebből a következtetés: ha Ferenczy (vagy Lulay) „nem voltak tisztában a deportálások valós céljával, akkor okkal feltételezhető, hogy mások sem tudhattak erről sokat az alsóbb szinteken” (148–149). A végjegy-

Háborús főbűnösök népbírósági tárgyalása Budapesten, 1945
(Fortepan 135307)

zetben aztán Veszprémy beavatja az olvasót: van olyan forrás, amely szerint Ferenczy 1944. június 7-én értesült Auschwitzról,³⁴ de abban mindenképp egységes a szakirodalom, hogy valamikor júniusban már tudott a haláltáborról.³⁵ Az állítás: ha Ferenczy nem tudott a deportálásokról, akkor a beosztottak sem tudtak róla – megdől, mert a premissza hamis. De ebből nem következik, hogy a levezetés helyes lenne, ha igaz premisszából indulunk ki. Abból, hogy Ferenczy tudta: a németek célja a zsidóság megsemmisítése, nem következik, hogy akkor a többiek is tudtak erről. Ésszerűbbnek tűnik, hogy a népiértő célzat ismeretét tekintve különbség volt a vezetők és az „átlag” közszolgák között. Felelősségük jogi megítélése ennek megfelelően eltérő: aki nem tud a főtettesek népiértő szándékáról, nem büntethető népiértésért, bűnsegédként sem. Aki tud erről, akár tettesként is felelősséggel tartozik, ha osztotta a népiértő szándékot és hozzájárulása a terv megvalósításához – a hierarchiában elfoglalt helye alapján – jelentős. Mindez igazolja Veszprémy alaptételét: miképp a döntések személyes elhatározásból születtek, „az ítéleteknek is egyénieknek kell lenniük” (211). Ez igaz a jogi íté-

letekre azóta, hogy az emberi méltóság nevében szakítottunk a kollektív bűnösség elvével. A nemzetközi jogban pedig a nürnbergi bírák érdeme, hogy kimondták: az állam ágensei személyükben felelnek, tetteik nem a szuverén állam aktusai. „A nemzetközi jog elleni bűncselekményeket emberek és nem absztrakt entitásuk követik el,”³⁶ és bűnösségük mértékéhez igazítva felelnek tetteikért.

Ám Veszprémy kérelmelhetetlen ítélete: „tetteistársak egy népiértésben”, az egész közigazgatási kart sújtja. Kollektív ítélet ez, miközben vallja, hogy az ilyen verdittek „visszatetszővé és befogadhatatlanná teszik a holokauszt morális leckéit” (211). Ám ezért aligha hibáztatható: a történész, ha a korszakról érdemre akar közölni olvasójával, idővel kénytelen az egyedit elhagyni. A személyes döntésekből és az azok mögött húzódó motívumokból a közöset kell megragadnia. A verdikt így szükségképpen kollektív ítélet lesz. Ha megmarad az egyedinél, akkor ez – Gerő Andrást idézve – „memoár, vagy szociográfia, vagy a szépirodalom tárgya”³⁷, de nem a tudományos megközelítésé.

Az ellentmondást az alaptétel („az ítélet csak egyéni lehet”) és a konklúzió (a közszolgák kollek-

tíve „tettetársak a népirtásban”) között Veszprémy azzal véli feloldani, hogy különbséget tesz a nációkkal való kooperáció kétfajta lehetséges megközelítése között. Az *indíttatás* terén való megítélésnél differenciálni lehet és kell: a közszolgák kis részét tömeggyilkos meggyőződése motiválta, többségüket viszont hétköznapi emberi gyarlóságok, mint a gyávaság, a karrierizmus vagy a feltétlen megfelelni akarás (212). A holokausztot az „eredmény” oldaláról értékelve viszont nincs helye differenciálásnak: „Bármilyen taktikát követtek is a helyükön maradt közszolgák, a népirtás részeseivé váltak.” (214) (Igaz, a részesek két oldallal később tettestársak lesznek.)

Veszprémy ítélete a történész verdiktje. Jogilag ugyanis – írja – az Egyezmény szövegét, illetve a népirtás miatt (is) eljáró hágai ad hoc büntető törvényszék³⁸ gyakorlatát *viszamenőleg* rávetítve tettestársakra, a közszolgák legfeljebb bűnrészesként vagy az ennél kevésbé súlyos segítőkénti közreműködésért tartoznának felelősséggel (214). Korábban már leszögeztem, hogy amennyiben a közszolgák, leszámítva a felső vezetést, nem tudtak a németek népirtó szándékáról, amit Veszprémy valószínűnek tart, akkor a genocídium büntetében sem részesként, sem segítőként nem marasztalhatók el.³⁹

(A tisztánlátás végett: a gettósítás, a zsidók összehajrása, megkínzása, vagonokba zsúfolása már önmagában, *a népirtó célzat nélkül is*, a nemzetek közössége által üldözendő büntettnak minősül. Ha az elkövetéskori jog szerint nem is,⁴⁰ de a mából visszatekintve – ne feledjük: Veszprémy is retrospektíve, az ICTY ítélkezési gyakorlata alapján állapítja meg, hogy a jog szerint a közszolgák „csak” részesekként tehetők felelősség a népirtásban – mindaz, amit tettek, emberiesség elleni, esetleg háborús büntettnak⁴¹ minősül.)

A pozitív jogra alapozott ítélet szerint tehát a közszolgák legfeljebb bűnszegedek a népirtásban. Ez az, amit Veszprémy, „a természeti törvény talaján álló konzervatív történész” elutasít. Ugyanígy elvetendő az ilyen ítélet – írja – a vallási tételek alapján: a Szentírás nem csak magát az ölést tiltja, de a gyilkossághoz való hozzájárulást, a gyűlölködést is.⁴² Ebből a konklúzió: „Egyetlen olyan filozófiai, jogi vagy vallási iskola sincs [...], amely alapján a magyar közszolgák felmenthetők lennének a holokausztban való felelősségük alól.” A közszolgák bűnösök voltak: „ezt mutatják az eredmények – írja Veszprémy –, ezt mutatja a jog, és – ami talán a legfontosabb egy konzervatív ember szempontjából – ezt mutatja a Szentírás.” (215) Ezért a közszolgák „tettetársak voltak egy népirtásban” (216).

A könyv előbb idézett egyetlen oldala számos tisztázandó kérdést vet fel. Arra választ kapunk,

hogy milyen a konzervatív történész: olyan, aki számára a Szentírás a legfontosabb forrás. A Szentírás, amely tiltja az ölést, a gyilkolásban való közreműködést, tiltja a gyűlölködést. Aki pedig megszegi a tiltást, „méltó arra, hogy ítélkezzenek felette”. Akkor is, ha az áldozat zsidó – Veszprémy így érti az Írást. Ez örömteli és csak azért említésre méltó, mert a holokauszt idején, majd mikor az elszámoltatás ideje eljött, felkent magyarázóik nem így olvasták a Szentírást. Az idén hozzáférhetővé tett vatikáni archívumok tanúskodnak arról, hogy a Szentisék már a népirtás kezdetekor tudott annak részleteiről. Tudott a tömeges gyilkolásról, arról, hogy gyermekeket élve hajítanak tömegsírokba. És ha meg is szólalt, ezt félszívvel, ködösen, homályosan fogalmazva tette.⁴³ Majd a Harmadik Birodalom összeomlása után vatikáni körök nagy buzgalommal munkálkodtak azért, hogy a háborús főbűnösök elkerüljék a felelősségre vonást.⁴⁴ Pedig a keresztény etika azt tanítja, hogy a megbocsátó szeretet és a bűnpártolás külön választandók.⁴⁵ De maradjunk az „átlag közszolgáknál”: Németországban a helyi közigazgatás mindösszesen három vezetőjével szemben hoztak ítéletet a deportálásokban való közreműködésük miatt. A perek száma kettőre zsugorodott volna, ha a Schraermayer tartományi tanácsos ügyében eljáró bíróság „hagyta volna magát a helyi klérus által szított közhangulattól befolyásolni és engedett volna a freiburgi érsek nyomásának”.⁴⁶

Visszatérve Veszprémy önjellemzésére, kevésbé világos, hogy a szöveg kontextusában mi a jelentősége annak, hogy a szerző nem csak konzervatív, aki számára tehát a Biblia a legfontosabb forrás, de a „természeti törvény talaján” is áll. Tény, hogy jogi szövegekben esetenként előfordul a „természeti törvény” kifejezés. Veszprémy is idéz egy népbíróági ítéletet, amelyben a bírák azt hányják a vádlott szemére, hogy a parancsot a jogi passzusokat követve értelmezte, és nem „a természeti törvények jegyében” (188). Ebből, a Veszprémy által inkább erkölcsinek minősített érvelésből kiderül, hogy nem a természet törvényeiről van szó, mint amilyen a szabadesés törvénye, hanem a *természetjogi* irányzatról. Ennek lényege, hogy a mélyebb forrásból táplálkozó *jog*,⁴⁷ az együttélésnek az emberi természetből vagy valamely magasabb autoritásból levezethető alapvető normái „felülírják” az ember alkotta gonosz *törvényt*. Ezt nevezi Gustav Radbruch – az ő nevéhez kapcsolják a természetjog újjászületését a második világháború után – törvényen felül álló *jognak* (*übergesetzliches Recht*), és amit felülír, azt *törvényi* jogtalanságnak (*gesetzliches Unrecht*).⁴⁸ A természetjogra hivatkozással – ennek egyik ága való-

ban az isteni törvényt tekinti a magasabb jog forrásának – lehetett igazolni a nürnbergi törvényszék és a nemzeti bíróságok ítéleteit, amelyeket a háború után a nácik és a kollaboránsok felelősségre vonása érdekében elfogadott törvények alapján hoztak. Az elkövetéskor hatályos jog alapján ugyanis a gyilkosok és egyéb háborús bűnösök elkerülték volna a felelősségre vonást.

De láttuk, hogy a közszolgák a tételes jog szerint is bűnösök, ezért a pozitív joggal szemben a „természeti törvényt” felhívni felesleges – ezt Veszprémy is tudja. De elutasítja a jog és az azt követő „modern historiográfiai irányzat” ítéletét, mert azt elfogadhatatlanul enyhének tartja. A jog szerint a népirtás fogalmi eleme a csoport megsemmisítésének célzata. Ennek hiányában az elkövető népirtás tetteseként nem büntethető. Ha tudott a főtettesek népirtó szándékáról, úgy bűnsegédként marasztható. „A holokausztot a népirtás keretébe illesztő modern történettudományi irányzat” is az 1948. évi Genocídium-egyezmény definíciójából indul ki: csak az olyan cselekményeket tekinti népirtásnak, amelyeket „azon *intencióval követnek el*, hogy teljességében vagy egészében elpusztítsanak egy nemzeti, etnikai, faji vagy vallási csoportot”. Veszprémy ezt elutasítja, mert úgy gondolja: sikerült igazolnia, hogy „attól még, hogy nem bizonyítható az intenció, a népirtás még megtörténhet, illetve a kollaborációhoz nincsen feltétlenül szükség népirtó szándékra” (271. 204. sz. végjegyzet). Abban igaza van Veszprémynek, hogy népirtó szándék nélkül is lehet a népirtókkal *kollaborálni*. De ettől még az együttműködő-támogató cselekménye nem minősül genocídiumnak. Az is igaz, hogy egy faji, nemzeti, etnikai vagy vallási csoport tagjainak tömegét lehet lemészárolni a csoport kiirtásának szándéka nélkül is. Ez azonban azóta, hogy Raphael Lemkin megadta a genocídium definícióját és az 1948. évi Egyezmény ezt nemzetközi jogi normába öntötte, nem esik a népirtás fogalma alá.⁴⁹

De vajon miért ragaszkodik Veszprémy ahhoz, hogy a közszolgák népirtásban, tettesként bűnösök? Feltételezhető, hogy a bűnsegédként minősítést, magát a bűnsegély terminust az iszonyú „eredményre” tekintettel eufemizmusnak véli.⁵⁰ De ha mindenképp *tettesként* kívánja a közszolgákat megbélyegezni, úgy legalábbis egy részüket ebben a minőségben nevezhetné meg mint valamely emberiség elleni⁵¹ vagy háborús bűntett elkövetőit⁵². Ezek is a nemzetek közösségét támadó, kivételesen súlyos bűntettek, és akárcsak a genocídium, soha nem évülnek el.⁵³ De Veszprémy, feltehetően, ismét a felfoghatatlan „eredményre” tekintettel, *népirtás* tettesként akarja látni a közszolgákat. Ez is érthető,

mert talán a „szó hatalma” okán, a népirtás mint „a bűntettek bűntette” került a nemzetközi bűncselekményeken belül az „informális hierarchia” csúcsára.⁵⁴ Veszprémy motívuma tehát érthető és méltányolható. Csak hogy mindabból, amit korábban leírt, az következik, hogy a közszolgák nem lehetnek a népirtás tettesei. Mert hiányzott náluk a népirtó szándék, sőt, többségük nem is tudott arról, hogy mi vár a deportált zsidókra.⁵⁵ De talán éppen ez a kulcs Veszprémy makacs ragaszkodásához a népirtásban való tettességhez. Könyve elején deklarálja, hogy a magyar állam holokausztért való felelősségét nem szabad „ideológiai skatulyákba” helyezve, „szekértábor-logika szerint” kezelni (11). Célul tűzi, hogy „szenvtelen forrásvizsgálatot követően” formál majd árnyalt és összetett véleményt (12). Talán azt érezte, hogy elmozdult a „szekértáborok” egyikének irányába: mindazzal, amit az összegző fejezetet megelőzően írt a közszolgákról – nem népirtó motívumból tették, amit tettek, többségük nem volt antiszemita, sőt, nem is hallott Auschwitzról – túl messzire ment felelősségük relativizálásában. Talán úgy gondolta, az egyensúly helyreállítható, ha a végkövetkeztetés kérlelhetetlen, ha a jog szerinti legégetőbb bélyeget süti rájuk. Nem állítom, hogy a premissza hamis. Nem tudok kategorikus választ adni arra: mi vezette a közszolgákat, mibe avatták be őket és mit titkoltak el előlük. Azt viszont tudom, hogy amennyiben a premissza igaz, akkor a következtetés hamis. És ha a konklúzió lenne igaz, akkor a premisszát kell revízió alá venni.

IV. NÉPBÍRÓSÁGI JOG – „TÚLTELJESÍTŐ” KÖZSSZOLGÁK

A közszolgák felett ítélkező népbíróóságok háborús és népellenes bűntettek miatt jártak el. A népirtás nem szerepelt a hatáskörükbe utalt bűntettek között, amelyeket a 81/1945. ME számú rendelet sorolt fel. A rendelet 1945. február 5-én lépett hatályba, érthető tehát, hogy a népirtás bűntette hiányzott a listáról. A már említett, később elfogadott Londoni Chartában⁵⁶ sem szerepelt önálló bűntettként a népirtás. Igaz, Raphael Lemkin ösztönzésére és kintartásának köszönhetően,⁵⁷ a vádirat mind a béke elleni,⁵⁸ mind pedig a háborús bűntettek⁵⁹ körében említi a genocídiumot, olyan megfogalmazásban, ahogy az a később, 1948-ban elfogadott Egyezményben szerepel.⁶⁰

Veszprémyt nem foglalkoztatják a népbíróóságokra vonatkozó szervezeti és eljárási rendelkezések,

Háborús főbűnösök népbírószági tárgyalása Budapesten, 1945. Szemben, középen ül Bárdossy László korábbi miniszterelnök (Fortepan 135308)

ahogy azok a büntető anyagi jogszabályok sem, amelyek alapján ítéleztek. Pusztán megjelöli a népbíráskodás tárgyában kibocsátott kormányrendeletet, megállapítja, hogy a népbírószágok „korábban nem ismert fogalmakat is bevezettek a magyar jogba” és hogy „visszamenőleges hatállyal is ítéleztek”⁶¹ (171). Bár éri emiatt szemrehányás,⁶² Veszprém közönye a joganyaggal szemben védhető. Nem a jogi rendelkezések elemzését ígérte, hanem azt, hogy bemutatja: milyen stratégiát követtek a perbe fogott közszolgák; miképp igyekeztek menteni magukat, hogyan számoltak el bírálók előtt és önmaguknak bűneikről, arról, hogy erkölcsileg csődöt mondtak (169). Mégis, a népbírószágokról szóló törvény ismeretében Veszprém nem bírálta volna a békéscsabai bíróságot, mert az megrótt a város polgármesterét, amiért nem teljesítette a keresztény házastársal élő zsidók mentesítéséről szóló belügyi rendeletet. Eszerint – írja Veszprém – „a kollaboráns kormány által hozott [...] törvényeket be kellett volna tartani, ha azok a zsidók helyzetét mérsékelték”. A békéscsabai bíróság ezzel – vonja le a következtetést Veszprém – „némi legitimitást is

adott az akkori rendszernek” (187).⁶³ Igen, a szabályt be kellett volna tartani. A népbírószág bizony okkal vetette a polgármester szemére a belügyi rendelet megszegését. A népbírószágokról szóló jogszabály ugyanis azt írta elő, hogy népellenes büntetést miatt marasztalendő, egyebek közt, „aki [...] a nép egyes rétegei ellen irányuló törvények és rendeletek végrehajtásában *a számára előírt ténykedést túlhaladva* [kiemelés B. K.], olyan tevékenységet fejtett ki, amely a szabadságot vagy a testi épséget veszélyeztette vagy sértette, vagy egyes személyek vagyoni romlását elősegítette” (15. § 2.).

A bírálat ezért a jogszabály alkotóinak szólhatna és nem is lenne alaptalan: a „túlteljesítő” közszolgák megbüntetésével felmenti mindazokat, akik az embertelen jogszabályok *keretein belül* járultak hozzá a zsidóság megsemmisítéséhez.⁶⁴ Ez azonban a *tradicionális* büntetőjog mint egyéni devianciára reagáló jogág jellegéből adódik: a büntetőjog a normalitástól eltérő magatartásokat tiltja és üldözi.⁶⁵ Ehhez tartja magát akkor is, ha az emberek megkínzása, szabadságuktól megfosztása a norma. A népbírószágok ennek megfelelően azokat büntették, akik a feje

Háborús főbűnösök népbírósaági tárgyalása Budapesten, 1945. Imrédy Béla korábbi miniszterelnök (Fortepan 135311)

tetejére állított normalitástól eltértek, akik még a normába öntött embertelenség mértékét is túllépték.⁶⁶ Látszólag abszurd módon azokat (is) felelősségre vonták, akiket a zsidókat üldöző rezsim bíróságai is büntettek. Veszprémy elismeréssel szól a királyi honvédség hadbírósaágának az újvidéki vérengzések ügyében 1944 januárjában hozott ítéletéről, amely „voltaképpen kíméletlenebb volt, mint számos háború utáni népbírósaág” (182). A hadbírósaág ítéletét egyebek között azzal indokolta, hogy a vádlottak nem parancsra gyilkoltak, illetve, hogy előjáróként nem akadályozták meg az atrocitásokat, nem vetettek véget a jogtalan megtorlásnak. Szemben a Horthy-kori hadbírósaág verdiktjével, egyetlen háború utáni bírósági ítélet sem rótta fel a vádlottaknak – írja Veszprémy –, hogy nem léptek fel aktívan az üldözöttek védelmében (183). Igen, a Horthy hadbírósaága szigorúan büntette azokat, akik nem a terveknek megfelelően, nem a parancsban írtak szerint, hanem saját kezdeményezésre, egyéni motívumoktól hajtva üldözték a zsidókat. De azzal, hogy az önkényesen vérengzőket megbüntette, nem az üldözöttekkel való szolidari-

tást kérte rajtuk számon. Auschwitzban is tilos volt a foglyok legyilkolása – leszámítva természetesen az elgázosítást. Himmler állítólag maga rendelte el, hogy „kifejezett parancsa hiányában tilos a foglyok bántalmazása és likvidálása”. A terven felüli gyilkolást itt sem tolerálták: az SS bírósága ennek megfelelően el is ítélte azokat, akik saját kezdeményezésre, önhatalmúlag gyilkoltak, köztük „a tábor politikai részlegének vezetőjét, amiért önkényesen válogatott ki kétezzer foglyot kivégzésre”.⁶⁷

V. TETTESEK ÉS BÍRÁIK

Mindabból, amit Veszprémy a közszolgákról korábban leírt – többségük nem volt fanatikus, népirtó antiszemita –, arra következtet, hogy büntudatuk lehetett. Ennek bizonyítéka – állítja –, hogy a bíróság előtt mindenféle „cizellált védekezésekkel” álltak elő (213). A perbe fogott közszolgák megszólalásai bűnbánatról nem tanúskodnak, de ezt ne rójuk fel nekik. Életösztönük sugallhatta azt, hogy na-

gyobb az esélyük a felelősségre vonás elkerülésére, ha bűnbánatukat nem osztják meg bírálkkal, hanem azt bizonygatják, hogy amit tettek, az igazolható. A *menekülési stratégiák* egy része valóban leleményes, sőt már-már szürrealisztikus volt. Rajnay Károly nagyváradi főispán például a népbíróság előtt zsidóként született újjá. Rajta is túltettek azok a nyilas pártszolgálatosok, akik egy zsidó korházban körülméltettek, majd Palesztinába próbáltak kivándorolni (200–201).

Veszprémy úgy látja, hogy a közszolgák a kifogáskeresés terén is igencsak kreatívak voltak (170). Am ahogy a bíróságok előtt mentegetőztek, abban nem volt semmi eredeti: ugyanazokat a kibúvókat szajkózták, mint bűntársaik a frankfurti, a krakkói vagy éppen a brüsszeli bírák előtt. Banálisak voltak abban az értelemben, ahogyan az Arendt által Eichmannra – nem igazán szerencsés módon – ráaggatott jelzőt általában olvasni szokták: nem volt bennük semmi rendkívüli, semmi hátborzongatóan gonosz. Hétköznapiak voltak és unalmasak. Ennek megfelelően sablonos, közhelyszerű volt mindaz, amit védelmükre felhoztak. És ha már Arendtet említettük: mivel a népirtás felelősei mindenütt ugyanazt hajtogatták, a filozófus összes érve, amellyel Eichmann és a többi a náci büntettes magyarázkodási kísérletét megsemmisítette, romba dönti a magyar közszolgák önmentő argumentumait is.

A perbe fogott közszolgák egy része áldozatként, bűnbakként élte meg a számonkérést. Kollektív megtorlásról beszéltek és arról, hogy csupán bal-szerencsájuk volt, mert éppen ott voltak, miközben csaknem mindenki „ugyanazt csinálta kisebb-nagyobb mértékben” (173). Horváth György kassai rendőrkapitány védője (védencét több mint tízezer zsidó megkínzásában és megölésében való bűnrészességgel vádolták) egyenesen azt hozta fel érveként, hogy a zsidók „ugyanarra a sorsra jutottak volna, ha a vádlott meg sem születik” (174). Ezzel az „ahol mindenki bűnös, ott senki sem bűnös” argumentummal Eichmann is előhozakodott Jeruzsálemben. De Arendt „alternatív ítéletében” Szodoma és Gomora történetét felidézve emlékeztette Eichmannra, hogy szó sincs „kollektív bűnösségről”. A bíróság előtt „csak személyes bűnösség és ártatlanság létezik – írta –, és még ha nyolcvan millió német ugyancsak megtehetette volna, amit Ön tett, ez sem mentené Önt”. Mert „aközött, amit Ön ténylegesen megtett, és aközött, amit [...] esetleg mások is megtettek volna, áthidalhatatlan szakadék tátong”.⁶⁸

Mások azzal érveltek, hogy voltak náluk gonoszabbak. Veszprémy megrovóan ír a nagybányai zsidó közösségről, amiért az arra hivatkozva sürgette a polgármester ítéletének súlyosítását, hogy

másutt emberséges gettók voltak. Miközben – írja Veszprémy – az „emberséges” gettók között emlegetett szegediben „kiemelkedően gyakoriak voltak a kegyetlenkedések”. Veszprémy ezt a népbíróságok „deklaráltan ellenséges” hangulatának tudja be, amely „arra ösztökelte a hazatérő zsidókat, hogy befolyásolni próbálják az eljárások eredményét” (177–178). Megértéssel idézi fel Apli Verona felsőbányai szülésznő kifakadását, aki szerint a hazatérő túlélők rajta állnak bosszút, mert a valós elkövetőket „nem találták itthon”. Hogy mi is történt, miért fogták perbe Apli Veronát, hogy kik voltak a valós tettesek és miért, azt nem tudjuk meg. De azt megtudjuk Veszprémytől, hogy „határozottan volt valamennyi igazság Apli Verona kifakadásában”. Mert volt olyan „gyakorlat” – állítja –, hogy a zsidók azokat is megvádolták, akik erre nem szolgáltak rá (178).

Veszprémy a vádlottak érvelését tolmácsolja, az ő érzéseiket idézi fel. Az olvasó pedig megkísérelheti rekonstruálni, hogy milyen perspektívából ítélték meg a történeteket az áldozatok. Érthető, ha a megvádolt közszolgák rosszul élték meg, hogy a perek hangulata nem volt kellően barátságos. Azt viszont, hogy a zsidók a lágerek előszobájában milyen ismérvek alapján ítélték meg, hogy kitaszított-ságukat és bezártságukat a gettóban mi tette valamennyire elviselhetővé, utólag, kívülállóként, nem tudjuk megállapítani. De bárhogya is mérlegeltek, ahhoz nem kellett „a népbíróságok deklaráltan ellenséges hangulata”, hogy az életben maradt zsidók azokat tartsák a főbűnösöknek, akik *személyesen* indították őket és szeretteiket a haláltáborok felé. És visszatekintve a mából, amikor a nemzeti, de főképp az emberiség ellen támadó büntettek felett ítélkező nemzetközi igazságszolgáltatás egyik deklarált funkciója, hogy módot adjon az áldozatoknak narratívájuk előadására, arra, hogy a világgal megosszák szenvedéseiket, nem a hazatért nagybányai zsidók beadványa, hanem a rosszalló kommentár váltana ki megrökönyödést. Hogy Apli Verona az igaztalanul megvádoltak közé tartozott-e, az homályban marad. Nem tudjuk, mivel vádolták, milyen bizonyítékokra alapozva. Feltételezhető, hogy azért került a népbíróság elé, mert foglalkozásánál fogva elrejtett értékek után kutatva részt vett zsidó nők motozásában. Ha ez így volt, akkor talán menthető, ha a megalázó procedúrának alávetett áldozatok nem értékelték igazán, hogy testüregükben mások esetleg durvábban vájkáltak volna, mint ahogy azt Apli Verona tette.

A közszolgák talán leggyakrabban hangoztatott érve ártatlanságuk mellett az volt, hogy ők csak parancsra cselekedtek, azt tették, amit a közigazgatási

tisztviselőnek tennie kell: követni felettese utasításait. Ezt még olyan vádlott is ígéretes védekezésnek tartotta, aki valójában szabotálta a parancsot, és ezért akár „ellenállóként” is feltüntethette volna magát (202). A népbíróságok rendszerint nem honorálták az engedelmesre hivatkozást. Mert, ahogy Arendt írja, csak a gyermek engedelmeskedik. Ha felnőtt állítja, hogy ezt teszi, valójában „támogatja azt a szervezetet, tekintélyt vagy törvényt, amely az »engedelmeséget« elvárja”.⁶⁹

A közszolgák tekintélytisztelőtük tartották legfőbb erényüknek, és azt, hogy a *mindenkori* autoritáshoz igazodtak, bizonyították is a perekben. Volt, aki egyenesen kommunistának nevezte magát, Mérey főispán ügyvédjén keresztül igényelte vissza az elkobzott orosz szótárt, miután biztosította kihallgatóit, „hogy kész ismerkedni az orosz rendszerrel”. Ferenczy László, a „magyar Eichmann” pedig „meggyötört proletároknak” nevezte a zsidókat a népbíróság elé tárt életrajzában (199). Voltak köztük, akik remekül illusztrálták azt, amit Arendt valójában „banalitás” alatt értett: nem a hétköznapiaságot, hanem a mélység teljes hiányát, a buták gondolkodásra való képtelenségét, hogy akár elképzeljék: mások más perspektívából láthatják a dolgokat.⁷⁰ Ilyen értelemben volt „banális” az a fiatal szolgabíró, aki elmondása szerint a közigazgatást választotta élethivatásul, ezért kérvényezte, hogy minél előbb igazolják, hogy szaktudását „az ország újjáépítésének szolgálatába” állíthassa (205). Meg sem fordult a fejében, hogy őt, aki a helyi zsidók deportálását szervezte, nem látják oly szívesen a szocializmust építők között. Ugyanilyen ostoba és „banális” volt Óriás Oszkár rendőrfogalmazó, aki egyebek mellett nem engedte, hogy tiszta vizet szálítsanak a vagonokba és egyéb módon kegyetlenkedett a balassagyarmati zsidókkal. Fel sem merült benne, hogy bűnös lenne, ezért folyamatosan sürgette ügye elintézését, hogy újra munkába állhasson (206).

VI. A ZSIDÓK KÖZREMŰKÖDÉSÉRŐL A SZÁMONKÉRÉSI ELJÁRÁSOKBAN ÉS A BÜNTETÉSEK SÚLYÁRÓL

A zsidók részvétele kétségtávol egyike központi kérdése volt a számonkérési eljárásoknak. A zsidók nyilván nem bánták volna, ha nem nekik kell felépniük áldozat-tanúként a perekben. Ám az ő népüket irtották, őket kínozták meg, tragédiájuk hiteles krónikásai ők voltak. Közülük egyeseket a bosszú is hajthatta, és ennek olyanok is áldozatul estek,

akik erre nem szolgáltak rá. Érintettek voltak, de pótolhatatlanok. A bíró viszont, ha érintett az ügyben, helyettesíthető és helyettesítendő; régi jogelv, hogy saját ügyében senki nem ítélkezhet. A népbírák egyedi esetekről döntöttek, és ha önmaguk vagy rokonaik érdekeltek voltak a vád tárgyát képező ügy kimenetelében, vagy egyébként érintettek voltak, úgy a büntető perrendtartási törvény szerint a konkrét eljárásból kizárták őket vagy maguk kérték felmentésüket.⁷¹ A népbírósági perekben azonban a vizsgálat óhatatlanul kiterjedt a zsidóüldöző politikára, amelynek keretébe a vád tárgyát képező cselekmények illeszkedtek. A perbe fogott közszolgák az állam nevében, annak ágenseiként cselekedtek. Személyükben, saját, döntéseik miatt álltak a bíróság előtt, de nem késelésbe toroklító kocsmái dulakodásokért, hanem az állam által ösztönzött büntettekért.⁷² A háttérben ott volt tehát az embertelen, zsidóüldöző rezsim. A népirtást és az emberiség elleni büntettek⁷³ a kontextus különbözteti meg a „közönséges” büntettektől: az utóbbiaknál hiányzik a „politikai dimenzió”. Az állandó nemzetközi büntetőbíróság statútuma azokat a súlyos élet, testi épség vagy a szexuális önrendelkezés elleni bűncselekményeket definiálja emberiség elleni bűntettként, amelyeket „a polgári lakosság elleni *széleskörű vagy szisztematikus* [kiemelés B. K.] támadás részeként követik el” (7. cikk 1.).⁷⁴ A kontextuális elemet ugyanúgy bizonyítékokkal kell igazolni, mint az annak keretében elkövetett emberölést, kínzást, szabadságtól megfosztást, deportálást vagy a csoport tagjainak egyéb módon történő üldözését.⁷⁵ A politikai dimenzió vizsgálata tehát elkerülhetetlen. Ezért akik azt róják fel a népbíróságoknak, hogy a bűnös közszolgák mellett a „rendszer” is a vádlottak padjára ültették – és Veszprém is hajlik erre –, nem látják, hogy a népirtás nem azonos a „köztörvényes” emberöléssel, ahogy az azokban való bűnrészesség is két különböző minőség. Az is tény, hogy a számonkérési eljárásban, hivatalos minőségben részt vett zsidók maguk is áldozatai voltak annak a „rendszernek”, amelynek keretében a vádban szereplő konkrét büntettet elkövették, még ha az személyükben közvetlenül nem is érintette őket.

Veszprém mindenképp a vádlottak védekezési stratégiáit mutatja be, és csak erre vonatkoztatva ejt szót a népbírákról és a népügyészekről. Egyetlen helyen utal a bíró zsidó származására, amikor megroja „a cionista aktivistából népbíróvá avanzsált” Dán Dezsőt, [aki] „még a revízió során visszanyert területek újbóli elvesztését is Endre és Bakó fejére olvasta” (177). A szemrehányás nem sugallja azt, hogy Dán népbíró származásának különösebb je-

Háborús főbűnösök népbírószági tárgyalása a dr. Major Ákos vezette népbírószág előtt Budapesten, 1945
(Fortepan 135312)

lentsége lett volna, a megjegyzést tehette volna bárki a bírák közül, aki nem rokonszenvezett a nyilasokkal. Veszprémy – noha a számonkérés számos fogyatékoságára utal (amatörizmus, egyenetlen büntetékiszabási gyakorlat, a tények ötlesterű mérlegelése) – sehol sem említi a rendszer gyengéi közt, hogy a népbírák között voltak zsidók. Pedig többen felvetették – köztük olyan tekintélyek is, akiket tisztelünk gondolataikért –, hogy az üldözésekért felelősök felett ne ítékezzenek zsidók. Bibó szerint szerencsésebb lett volna, ha ezt a népbíráskodás kezdetekor kategorikusan kimondják, ahelyett, hogy fokozatosan próbálják a nem-zsidó bírák és ügyészek számát növelni.⁷⁶ Bibó érve, hogy az üldözött csoport tagjaként megalázott zsidók körében nem „általánosan uralkodó beállítást” a tárgylagosságra törekvés; ezért fennáll annak a veszélye, hogy az eljárás alá vontak bűnükhez mérten aránytalanul súlyos elbánásban részesülnek. Nem tudni, ismerte-e Bibó, írásának idején, hogy milyen ítéletek születtek más országokban a számonkérések során. Noha még mindig hiányoznak megalapozott

összehasonlító vizsgálatok,⁷⁷ ma már abban nagyjából egyetértés van a kutatók körében, hogy a „magyarországi népbíráskodás nem volt kegyetlenebb vagy igazságtalanabb”, mint a számonkérési eljárások más országokban.⁷⁸ Ha pedig kizárólag a *büntető pereket* vesszük figyelembe, a magyar népbírószági ítélezési gyakorlat a nemzetközi összehasonlításban még elnézőnek is tűnhet. Veszprémy beszámol arról, hogy a népbírószágok időnként eredményfelmutatási igyekezetből és ideológiai elfogultságukból adódóan követtek el hibákat, sőt, törvénysértéseket (171) a vádlottak hátrányára, de arról is, hogy számos közigazgatási tisztviselőt felmentettek (173). Nos, a felmentések és az egyéb módon, bűnösség megállapítása nélkül lezárt ügyek aránya valójában rendkívül magas volt.⁷⁹ A büntetékiszabási gyakorlat sem volt drákói: nálunk a 477 halálos ítélet közül 189-et hajtottak végre, összehasonlításképp Bulgáriában „már 1944/45 folyamán [...] 2138 embert ítélték el és végeztek ki”.⁸⁰ Belgiumban a közel háromezer halálra ítélt közül 242-n hajtották végre az ítéletet. Franciaországban

a 2640 halálos ítélet közül (ebben nem szerepel az a több mint 4000, melyet *in absentia* hoztak) De Gaulle 791 végrehajtásához járult hozzá.⁸¹ Az életüket vesztettek száma ezt jóval meghaladta: a spon-tán és sokszor önkényes „megtisztításnak” (*épuration*) 1944 szeptemberéig mintegy 10 000 francia esett áldozatul.⁸² A számonkérés kiterjedtségének és inten-zitásának hiteles összevetéséhez persze számba kell venni a szabadságvesztések számát, hosszát és a ténylegesen letöltött időt, valamint az egyéb bünte-téseket. Ezenfelül pedig a büntető ítéleten kívüli jogfosztó intézkedéseket, a hivatalvesztéseket, ki-telepítéseket és internálásokat. Annyit azonban talán megállapíthatunk, hogy a *büntető ítélezés*, mint a számonkérés legsúlyosabb formája, relatíve visz-sza fogott volt, és szigorában alatta maradt a nem-zetközi átlagnak. Nem kizárt, hogy ebben szerepe volt annak is, hogy a zsidó bírák között többen vol-tak, akik „szenvedélyesen törekedtek tárgyilagos-ságuk megőrzésére”, mint ahogy azt Bibó feltéte-lezte.⁸³ Olyanok is, akik igyekezetükben, hogy el-kerüljék a bosszú vádját, akkor is az enyhébb ítélet mellett voksoltak, amikor azt a tények nem indokolták. Veszprémy árnyalt elemzést ad a népbíró-ságokról, tartózkodik attól, hogy sommás ítéletet mondjon munkájukról. Elismerően szól döntéseik-ről, ha azok összhangban vannak igazságérzetével. Értékeli a bírák intellektusát, amikor rámutatnak a védekezésésként felhozott érvek logikai hibáira, a köztük lévő ellentmondásokra. Ugyanakkor a bírá-latokból is kijut a bírácoknak. Veszprémy szerint – erről már szóltam – a politika esetenként behatolt az ítélezésbe. Ezt a vádlottak igazságtalanságként élték meg, és „kollektív ítélet” áldozatainak látták magukat (173). Veszprémy arra is felhoz néhány példát, amelyek – úgy véli – bizonyítják, hogy a „baloldali” számonkérés sem volt mentes az antisze-mitizmustól (179). Igazolja azt is, hogy a bíróságok nem voltak minden esetben következetesek a bizo-nyítékok mérlegelésekor. Felrója nekik, hogy az or-szág közjogi státuszát a német megszállás és a nyi-las hatalomátvétel után következtelenül ítélték meg (180). (Az persze kérdéses, hogy elvárható volt-e 1946-ban a népbírától, hogy erre a közjogi, politi-ka- és történettudományi kérdésre egyértelmű, ka-tegorikus választ adjanak.⁸⁴) Míg a tények felderí-tése és a cselekmények jogi minősítése során Veszprémy több hibát vél felfedezni, viszonylag ritkán kifogásolja a kiszabott szankciók mértékét. Kivétel ez alól a toll embereire kirótt büntetések. Dövényi Nagy Lajos antiszemita író, a *Tarnopolból indult el* című uszító regény szerzőjét első fokon halálra ítélték, majd büntetését életfogytiglani kényszermun-kára változtatták. Az írás – véli Veszprémy – „alig-

ha ért életfogytiglani szabadságvesztést, halálbü-netetést pedig végképp nem” (175). Oláh György szélsőjobboldali újságíró-szerkesztő alakja is több-ször felbukkan Veszprémy munkájában. Ő a német bevonulás után egyértelműen fogalmazott: „a zsi-dókat [...] még ki kell irtani” (55). Amikor a bukás már belátható volt, Oláh felhívást tett közzé: „Ki kell használnunk a tűnő korszakot! Rövid úton meg kell oldanunk [...] a zsidókérdés végleges ren-dezését” (186). Oláht nem vonták felelősségre, 1945 tavaszán elhagyta az országot, a háború után még évtizedeket élt emigránsként.⁸⁵ Nem került el viszont a számonkérést a *Zalai Közlöny* nyilasok által kinevezett főszerkesztője. Két év börtönre ítélték (194), és Veszprémy nem érti, hogyan kaphatott kétszer olyan súlyos büntetést, mint a kassai pol-gármester „a teljes magyar zsidóság deportálásának felügyeléséért – hiszen szinte minden vonat az ő vá-rósán haladt át” (175).

Nos, Lembergben 1943 nyarán Erna Petri, ház-tartásbeli, két gyermek anyja, bevásárlásból jövet felfigyelt hat, láthatóan rémült gyermekre, amint azok szorosan egymás mellett botorkáltak az útszé-lén. Nyomban felismerte, hogy valamelyik megse-mmisítő tábor felé tartó vonatról szöktek meg. Ott-honába hívta, nyugtatta őket, hogy biztonságban vannak, ételt adott nekik. Majd megkérte, jöjjenek vele. A ház mögötti bokros területen sorba állította és hátulról egyenként föbe lőtte őket. Amikor fele-lősségre vonták, azt mondta: ma a magam számára is felfoghatatlan ez a szörnyűség. De akkor... akkor azt sulykolták belénk, hogy a zsidókat irtani kell. Erre kondicionáltak, ezért követtem el ezt a rettenetes bűnt.

„Erna Petri története arra figyelmeztet bennün-ket – írja Gregory S. Gordon, ő idézte fel a borzal-mat –, hogy a tömegmészárlásokat minden esetben kommunikációs kampányok kísérték azzal a céllal, hogy a kiszemelt áldozatokat demonizálják, a szen-vedélyeket fellobbantsák és a majdani elkövetők lel-kiismeretét kioltásák.”⁸⁶ Nos, ez volt a nyilas szer-kesztő és az uszító író bűne...

JEGYZETEK

- ¹ Veszprémy László Bernát: *Gyilkos irodák. A magyar köz-igazgatás, a német megszállás és a bolokauszt*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2019. 9. A továbbiakban a hivatkozások he-lyét a szövegben zárójelben tüntetem fel.
- ² Christian Gerlach – Götz Aly: *Das letzte Kapitel. Realpoli-tik, Ideologie und der Mord an den ungarischen Juden 1944/1945*. Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart–Mün-chen, 2002. 258.
- ³ Gerlach–Aly 2002. 123.

- ⁴ Götz Aly: Eichmanns geregelte Behördenarbeit. In Uő.: *Rasse und Klasse. Nachforschungen zum deutschen Wesen*. S. Fischer, Frankfurt am Main, 2003. 176.
- ⁵ Christian Gerlach – Götz Aly: *Das letzte Kapitel. Realpolitik, Ideologie und der Mord an den ungarischen Juden 1944/1945*. Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart–München, 2002. 119.
- ⁶ Gellért Ádám: Hóman Bálint levelezése Veessenmayerrel 1944 tavaszán – https://napitortelenmiforras.blog.hu/2015/12/18/homan_balint_levelezese_veessenmayerrel_1944_tavaszan
- ⁷ Idézi Götz Aly: *Europa gegen die Juden*. S. Fischer, Frankfurt am Main, 2017. 172. A verset az NDK-ban a szocialista kritériumok alapján értékesnek minősített irodalomként terjesztették. Népszerű volt a Harmadik Birodalomban és a nációkkal kollaboráló ukránok körében is.
- ⁸ Kant ezt az érzületet nevezi ördöginek (teuflich). Immanuel Kant: *A vallás a pusztaság és határain belül és más írások*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1974. 167. Az ilyen érzületűek közé sorolják Shakespeare antihőseit, Jágót, Macbethet vagy III. Richárdot. Detlef Horster: *Das radikale Böse und die Ideologie*. *Der Staat* 58/3 (2019). 394.
- ⁹ Horster 2019. 398.
- ¹⁰ Hannah Arendt: Some Questions of Moral Philosophy. In *Responsibility and Judgment*. Schocken Books, New York, 2003. 50. Arendt esetenként maga is a morál újrafogalmazásáról, a „feje tetejére állított világról” szól (ld. Hannah Arendt: Auschwitz on Trial. In Arendt 2003. 256). Ez alatt valójában azt értette, hogy a morált felszámolták. Igaz, azok, akik felszámolták, valóban úgy gondolták, hogy új *moralitással* váltják le a régit. Himmler azokat tartotta tisztességes embereknek, akiket az általuk „produkált” hullahegyek látványa nem gyengít el. „Népünk iránti erkölcsi jogunk és népünkkel szembeni kötelességünk volt meggyilkolni a zsidókat, akik bennünket akartak megölni” – harsogta 1943. október 4-én tartott hírhedt poznani beszédében. (Horster 2019. 398.)
- ¹¹ Veszprémy pontosan ezt írja: „Az erkölcsi tételek újrafogalmazása eleve azért történhetett meg, mert a köztisztviselőknek büntudatuk volt; nem álltak volna elő [...] cizellált védekezésekkel a népbíróságokon, ha nem lettek volna tisztában bűnös mivoltukkal.” (213) Előtte a „moralitás újradefiniálásáról” szól, Radnóti idézve, mikor „a gyilkos, az áruló, a rabló volt a hős”. Ebből következtetem arra, hogy a közszolgák nem azért fogalmazták újra az erkölcsi tételeket, mert büntudatuk volt, hanem azért volt büntudatuk, mert tudták, hogy mi az a moralitás, amit a feje tetejére állítottak.
- ¹² A többiek mentegették magukat, de bűnbánatot nem tanúsítottak. Hans Frank, a megszállt lengyel területek kormányzója ugyan kihallgatása során azt mondta, hogy „ezer év sem mossa le Németországról ezt a bűnt”. De Fest szerint Frank „bűnbánata csak pillanatnyi hangulat volt; egy ilyen jellemben nincs helye az igazságnak”. Az utolsó szó jogán tett nyilatkozatában kijelentését vissza is vonta. Joachim Fest: *Das Gesicht des dritten Reiches. Profile einer totalitären Herrschaft*. Piper, München, 5. Auflage, 1997. 299. G. M. Gilbert, amerikai pszichológusi folyamatosan kommunikált a vádlottakkal, az ő feljegyzéséből kiderül, hogy Frank a németiség bűnéről inkább taktikai
- okból, a méltányos ítélet reményében nyilatkozott. G. M. Gilbert: *Nürnbergi napló*. Magvető, Budapest, 1967. 405–406. A „bűnbánó” vallomás hátteréről, a vádlott-társak és Frank védőjének reakciójáról ld. még Philippe Sands „tényirodalmi” munkáját. Philippe Sands: *East West Street*. Weidenfeld & Nicolson. London, 2016. 308–311.
- ¹³ A holland náci, Willem Sassen által készített interjú vonatkozó részére ld. Bettina Stangneth: *Eichmann vor Jerusalem*. Rowohlt, Reinbek bei Hamburg, 2014, 392.
- ¹⁴ Fest beszámol arról, hogy Hess elméje egy 1948 májusában készített pszichiátriai szakvélemény szerint nem volt zavart, és erre utaltak családjának írt levelei is. Szerinte Hess az egyéni önrendelkezés kudarcának, az autonóm cselekvéstől, „a szabadságtól való zavarodottságnak” pszichopatológiai példája – ez tette őt a 20. század első felének „legnevezetesebb pszichiátriai esetévé.” (Fest 1997. 270.) Azt nem tudjuk, hogy Hessnek a Hitler személye iránti beteges, az elmebaj határát súroló rajongása szerepet játszott-e abban, hogy elkerülte az akasztófát. A német háború utáni igazságszolgáltatás történetéből ugyanakkor találunk arra példát, hogy a Hitler iránti imádatot a bíróság méltányolta. A treblinkai tábor egyik szudétanémet őrét, aki gyermekeket taszított a gázkamrába és becslések szerint legalább 300 000 ember meggyilkolásában működött közre, csak emberölésért (*Tötachlag*) és nem a súlyosabban büntetendő gyilkosságért (*Mord*) ítélték el. A német jog az eljárás idején és jelenleg is hatályos szövege (német Btk. 211. § és 212. §) a gyilkosság megállapításához egyebek közt azt kívánja, hogy az elkövető vérszomjából (*Mordlust*) vagy más alantas motívumból – és ilyennek tekintette a joggyakorlat a fajgyűlöletet – oltsa ki más életét. A bíróság azt állapította meg, hogy az őr nem alantas indokból cselekedett, hanem feltétlen tekintélytiszteletből és Hitler iránti imádatból követte el szörnyeteit, mert az Csehszlovákia megszállásával és egy részének elcsatolásával a szudétanémeteknek visszaadta hazájukat. (A német jogban emberölés helyett gyilkosságért felel az elkövető akkor is, ha tettét különös kegyetlenséggel [*grausam*] követi el. A düsseldorfi bíróság ezt a súlyosabban minősítő körülményt nem állapította meg.) Michael J. Bazyler and Frank M. Tuerkheimer: *Forgotten Trials of the Holocaust*. New York University Press, New York and London, 2014. 229–230.
- ¹⁵ Endre László olyannyira újnak vélte az általa képviselt „moralitást”, hogy úgy vélte: a zsidók megsemmisítése „talán majd csak a következő nemzedék által értékelt munka”. Veszprémy 2019. 213.
- ¹⁶ Hannah Arendt: Personal Responsibility under Dictatorship. In Arendt 2003. 35.
- ¹⁷ Kant 1794. 165–166.
- ¹⁸ Kant 1794. 167. Kant ezt az ember természetében rejlő gonoszt nevezi gyökeresnek.
- ¹⁹ Uo.
- ²⁰ Kant 1794. 172.
- ²¹ Hannah Arendt: Some Questions of Moral Philosophy. In Arendt 2003. 62.
- ²² Kant 1794. 154.
- ²³ A Veszprémy által idézett kutatás (David Nachmias – David H. Rosenbloom: Bureaucracy and Ethnicity. *Ame-*

rican Journal of Sociology, 83/4. [1978. január] 967–974.) azt igazolta, hogy – szemben azzal, amit Max Weber állított – a bürokratákat a szervezeti szocializáció és annak működés módja nem integrálja oly mértékben, hogy pusztán csavarként funkcionálnának, és attitűdjeikben, vallott értékeikben teljesen elszakadnának attól a társadalmi közegtől, amelyből érkeztek. Veszprémy számára a vizsgálat eredménye abból a szempontból releváns, hogy erősíti azt a tételt, amely szerint a közszolgáknak volt mozgásterük. A felhívott kutatás relevanciáját illető fenntartásra ld. Gellért Ádám: Kritikai észrevételek Veszprémy László Bernát *Gyilkos irodák* című könyvéhez. *Clio műhelytanulmányok*, 2020/3. 9.

²⁴ Gerlach–Aly 2002. 211.

²⁵ Hannah Arendt: Was heißt persönliche Verantwortung unter einer Diktatur? In Eike Geisel und Klaus Bittermann (Hrsg.): *Hannah Arendt. Nach Auschwitz. Essays und Kommentare I*. Tiamat, Berlin, 1989. 83.

²⁶ A francia és az amerikai jog a kiszabható büntetés mértékét tekintve nem tesz különbséget a tettesek és a bűnszolgák között, szemben pl. a német vagy az orosz joggal. Ld. George P. Fletcher: *The Grammar of Criminal Law. Volume Two: International Criminal Law*. Oxford University Press, New York, 2020. 271. A magyar Btk. – sok más állam büntető törvénykönyvéhez hasonlóan – az elkövetőkön belül különböztet tettesek és részesek között (2012. évi X. törvény 12. §). Az utóbbi csoportba tartozik a felbújtó és a bűnszolg. A Btk. szerint ugyan a részesekre is a tettesekre megállapított büntetési tételeket kell alkalmazni, de bűnszolg. esetében a büntetés lényegesen nagyobb mértékben enyhíthető, mint amit a törvény a tettesek és felbújtás esetén enged [Btk. 14. § (3) és 82. §].

²⁷ A jogirodalomban elterjedt a népiértő szándék vagy a különleges szándék (*specific intent*) kifejezések használata. Greenfield a „specific intent specific motive nexus” terminussal jelöli a népiértő célzatot. Daniel M. Greenfield: The Crime of Complicity in Genocide: How the International Criminal Tribunals for Rwanda and Yugoslavia Got It Wrong and Why It Matters. *Journal of Criminal Law and Criminology*, Vol. 98, No. 3, Spring 2008. 921–952.

²⁸ A népiértés büntetése megelőzése és megbüntetése tárgyában született egyezményt az ENSZ Közgyűlése 1948. december 9. napján fogadta el. Magyarországon az egyezményt az 1955. évi 16. törvényerejű rendelet hirdette ki. Veszprémy a hágai ad hoc büntető törvényszék (ICTY) esetjogát veszi alapul, de annak statútuma, akárcsak az állandó nemzetközi büntetőbíróóságé (ICC) lényegében az Egyezmény szövegét veszi át.

²⁹ Elkövetési magatartások az Egyezmény II. cikke szerint „a csoport tagjainak megölése; a csoport tagjainak súlyos testi vagy lelki sérelem okozása; a csoportra megfontolva oly életfeltételek ráerőszakolása, melyeknek célja a csoport teljes vagy részleges fizikai elpusztulásának előidézése; oly intézkedések tétele, amelyek célja a csoporton belül a születések meggátolása; a csoport gyermekeinek más csoporthoz való erőszakos átvitele”.

³⁰ Ne feledjük: a Genocídium-egyezmény szerint a népiértés egyik elkövetési magatartása „a csoport tagjaira olyan

életfeltételek ráerőszakolása, amelyeknek a célja a csoport teljes vagy részleges fizikai elpusztításának előidézése” (II. cikk c.). Az Egyezmény szövegezőinek szándéka szerint a napokon át tartó, vagonokba beszáfolva történő deportálás is e rendelkezés alá esik. Gerhard Werle: *Principles of International Criminal Law*. Asser Press, The Hague, 2005. 201.

³¹ Prosecutor v. Krstić, ICTY (Trial Chamber) a 2001. augusztus 2-án hozott ítélet 590. és 634. pontjai. Megjegyzem, vannak szerzők, akik szerint a népiértő szándék már akkor is megállapítható, ha az elkövető tudja, hogy egy a csoport kiirtására irányuló akcióban vesz részt, azaz ismeri a többiek népiértő szándékát. E felfogás mellett szól, hogy a népiértést – noha elvileg egy magányos elkövető megvalósíthatja a népiértés büntetettét, ha célja a csoport kiirtása – tipikusan szervezeten követik el, amikor is a cél kitűzése, a kivitelezés és a büntetett hatásai nem választhatók el élesen. Ld. Werle 2005. 208. (A „magányos népiértő” felfogás élesen szemben áll Raphael Lemkin elképzelésével, aki a görög „*geno*” és a latin „*cide*” szavak ötvöztetésével megalkotta a genocídium terminust és a népiértés büntetettének fogalmát. Lemkin ugyanis a népiértést egy csoport által egy másik csoport sérelmére elkövetett büntettként definiálta. Ld. Hilary Earl: Prosecuting Genocide before the Genocide: Raphael Lemkin and the Nuremberg Trials, 1945–1949. *Journal of Genocide Research*, 2013. Vol. No.3. 319.) A Krstić-ügyben hasonló felfogást képviselt a Tárgyalókamara előtt fellépő ügyész: ha a bűntársak népiértő szándékáról tud a vádlott és jelentős mértékben járul hozzá a népiértő tervhez, illetve annak kivitelezéséhez, akkor ezzel osztja a tettes népiértő szándékát. Ezért maga is genocídium tetteseként (és nem „pusztán” az enyhébb megítélésű népiértásban való bűnrészesség [complicity in genocide – Egyezmény III. cikk e.] miatt) vonható felelősségre (az ítélet 637. pontja). Az ügyészi álláspont érthető: egyszerűbb azt bizonyítani, hogy az elkövető tudott a fő tettesek vagy szervezők népiértő szándékáról, mint azt, hogy az elkövető maga is rendelkezett e különleges szándékkal. Az ítélkezési gyakorlat és a többségi vélemény az irodalomban mégis az, hogy a többiek népiértő szándékának ismeretéből nem lehet automatikusan arra következtetni, hogy az elkövető is ilyen célzattal valósította meg a büntetett. A többiek szándékának ismerete azonban indikátora lehet annak, hogy az elkövető maga is rendelkezett ezzel (Werle 2005. 208).

³² Gerlach–Aly 2002. 267.

³³ Hannah Arendt: Die vollendete Sinnlosigkeit. In Geisel und Bittermann (Hrsg.) 1989. 14–15.

³⁴ Veszprémy Molnár Judit munkáját említi: *Csendőrtiszt a Markóban. Ferenczy László csendőr alezredes a népbíróság előtt*. Scolar Kiadó – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest, 2014. 33.

³⁵ A 7. fejezethez fűzött 59. sz. jegyzet. Eszerint Veszprémy is elfogadja a tudomásszerzés dátumát, de továbbra is foglalkoztatja a kérdés, hogy akkor miért hazudott Ferenczy Endre Lászlónak. Nos, erre Ferenczy ignoranciáján kívül adódik más magyarázat is: ha a vezetés titokban kívánta tartani a deportálások valós célját, akkor a közlés „rémhírnek” minősítése érthető. Annnyiban pedig

- valóban rémhírről volt szó, hogy az elszállított zsidókat nem közvetlenül a határ túloldalán gyilkolták meg. Szerencsésebb lett volna ezért, ha a szerző a főszövegben azt a megállapítást teszi, hogy a vezetés igenis tudott a németek népiirtó szándékáról, és a lábjegyzetben utal Ferenczy Endre Lászlónak készített feljegyzésére és osztja meg az olvasóval az ezzel kapcsolatos dilemmáját.
- ³⁶ Malcolm N. Shaw: *Nemzetközi jog*. Osiris, Budapest, 2001. 171.
- ³⁷ <https://www.es.hu/cikk/2012-09-14/gero-andras/kommentarok-es-megfontolasok-egy-diskurzushoz.html>
- ³⁸ A volt Jugoszlávia területén 1991-től kezdve elkövetett, a nemzetközi humanitárius jogot súlyosan sértő cselekményekért felelős személyek megbüntetésére létrejött Nemzetközi Törvényszék.
- ³⁹ Houwink ten Cate, akinek írására az elkövetői kategóriák kapcsán Veszprémy hivatkozik, ezt egyértelműen leszögezi: mind a bűnrészes (*accomplice*), mind a segítő (*aider and abettor*) ismeretében van a tettes szándékának (*with knowledge of the criminal intent of the perpetrator*; illetve „*while aware of his intent*”). A különbség a két elkövetői alakzat között a támogatás mértékében, intenzitásában van. Houwink ten Cate Timothy Masonnak tulajdonítja a megjelölést. Houwink ten Cate, *The Enlargement of the Circle of Perpetrators of the Holocaust*. *Jewish Political Studies Review*, Vol. 20., No. 3/4, Fall 2008. 58.
- ⁴⁰ Eltérnek a vélemények arról, hogy a náci főbűnösök felelősségre vonásának jogi alapját képező 1945-ben elfogadott Londoni Chartába (szókás nürnbergi kartaként is jelölni) felvett emberiség elleni büntetett a szövetségesek „új jogot” teremtettek vagy a Charta a nemzetközi jog már meglévő, vagy legalábbis születésben lévő, szabályát konkretizálta és kodifikálta. Antonio Cassese: *International Criminal Law*. Oxford University Press, Oxford–New York, 2003. 70. Ha az utóbbi nézetet fogadjuk el, a közszolgák az elkövetéskor (1944) érvényes nemzetközi jog alapján emberiség elleni büntetett követtek el.
- ⁴¹ Mivel az ICTY alapokmánya a volt Jugoszlávia területén kialakult fegyveres konfliktusra konkretizálva határozta meg az emberiség elleni büntett fogalmát, helyesebb, ha az állandó nemzetközi büntető bíróság (ICC) Statútumában írt definíciót hívjuk fel. Eszerint emberiség elleni büntett egyebek között a deportálás, a kínzás vagy valamely, faji, nemzeti, etnikai stb. alapon azonosítható csoport vagy közösség üldözése, nagy szenvedést szándékosan előidéző embertelen cselekmény (ICC Statútum 7. cikk 1. d., f., h., k.).
- ⁴² Veszprémy Máté evangéliumát hívja fel (5:21–22), de a releváns rész János első levelében található (3:15), amelyre a Máté evangéliuma idézett része utal.
- ⁴³ Der Papst, der wusste und schwieg. Dokumente aus den gerade geöffneten Archiven des Vatikans zeigen, dass Papst Pius XII. persönlich über den Holocaust informiert war – und dass Akten unterschlagen wurden. *Die Zeit*, No. 18,23. April 2020. 13–14.; „Plötzlich wurde der Papst zu Sündenbock”. *Ein Gespräch Hubert Wulf*. 52.
- ⁴⁴ Ld. pl. Stangneth 2014. 115., 130.
- ⁴⁵ <https://adoc.tips/gellerd-imre-a-szeretet.html> 73.
- ⁴⁶ Hans Christian Jasch – Wolf Kaiser: *Der Holocaust vor deutschen Gerichten*. Reclam, Ditzingen, 2017 (e-book). 71.
- ⁴⁷ *Ius* és nem *lex*, *Recht* és nem *Gesetz*, *droit* és nem *loi*, *pravo* és nem *zakon*.)
- ⁴⁸ Gustav Radbruch: *Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht*. In: *Rechtsphilosophie*. 8. Auflage. Koehler Verlag, Stuttgart, 1973. 339–350.
- ⁴⁹ Egy népcsoport tagjainak legvilkolása a csoport kiirtásának szándékával természetesen népiirtásnak minősül, még ha arra az 1948. évi Egyezmény elfogadása előtt került sor. Az örmények lemészárlását 1915 és 1917 között ezért népiirtásként tartjuk számon.
- ⁵⁰ Ha Veszprémy a bűnsegéd megjelölést túlzottan erőtlennek, megengedőnek tartja, segítségül hívhatta volna a magyar büntető törvénykönyvben szereplő és emocionálisan erősebb töltetű, kellően stigmatizáló „elkövető” terminust. A Btk. szerint ugyanis „elkövető a tettes, közvetett tettes és a társtettes [...]”, valamint a felbujtó és a bűnsegéd” (Btk. 12. §). Így mondhatta volna, hogy a közszolgák a *genocidium elkövetői* voltak – feltéve természetesen, hogy egyáltalán tudtak a tettesek népiirtó szándékáról.
- ⁵¹ A szövegben a „*crimes against humanity*” (*crimes contre l’humanité*) bűncselekmény-kategóriát az emberiség elleni büntett terminussal jelölöm. Ennek oka, hogy a hatályos magyar jogszabályokban ez a megnevezés szerepel (ld. például a Büntető Törvénykönyv 143. §-át), szemben a korábban használt „emberiség elleni büntettek” megjelöléssel (ld. pl. az 1978. évi IV. tv. 33. §-át vagy az 1971. évi 1. sz. törvényerejű rendelet szövegét). Arendt az emberiség elleni büntett terminust (*Verbrechen gegen die Menschlichkeit*) az évszázad eufemizmusának minősítette: „mintha a nácikból az »emberiség« hiányzott volna, amikor milliókat a gázkamrákba küldtek”. Hannah Arendt: *Eichmann Jeruzsálemben*. Osiris, Budapest 2001. 302. A Londoni Charta (más néven: Nürnbergi Charta) orosz nyelvű változata egyébként az emberiség elleni bűncselekmény fordulatot tartalmazza. (*A crimes against humanity* terminus körüli vitáról, valamint a Charta szövegének megszületéséről ld. Rainer Huhle: *Vom schwierigen Umgang mit „Verbrechen gegen die Menschheit in Nürnberg und danach. Nürnberger Menschenrechtszentrum*, Februar 2009. 1–28. (https://www.stiftung-evz.de/fileadmin/user_upload/EVZ_Uploads/Handlungsfelder/Handeln_fuer_Menschenrechte/Menschen_Rechte_Bilden/huhle-verbrechen_gegen_die_menschheit.pdf) Az emberiség elleni büntett terminus használatát nálunk az igazolhatja, hogy a korábbi büntető törvénykönyvben az „emberiség elleni bűncselekmény” nem önálló büntettként, hanem olyan kategóriaként szerepel, amely magában foglalja a béke elleni bűncselekményeket (köztük a népiirtást, a háborús uszítást, az apartheidet) és a háborús büntetetteket (1978. évi IV. tv. XI. fejezet).
- ⁵² Igaza van ugyanakkor Gellért Ádámnak, hogy további elemzés szükséges annak megállapításához, hogy „a deportálásokban részt vevő szereplők” miért tartozhattak felelősséggel a nemzetközi jog alapján. Gellért 2020. 56.
- ⁵³ Az ENSZ 1968. évi New Yorkban elfogadott egyezménye a háborús és emberiség elleni büntettek elévülésének

- kizárásáról. Magyarországon kihirdette az 1971. évi 1. sz. törvényerejű rendelet.
- ⁵⁴ Sands 2016. 380. Ezért a genocídiummal összevetve az emberiség elleni bűntetteket a politika és a közvélemény a kisebbik gonosznak tekinti.
- ⁵⁵ A recenzensek közül többen szóvá teszik, hogy a „tettestársi” minősítés tévedés. Ld. Ungváry Krisztián: Tabudöntő tételek? Veszprémy László Bernát: Gyilkos irodák. Budapest, Jaffa, 2019, 278. *Betekintő*, 14./1. 103–104.; ld. még Gellért 2020. 54–56.
- ⁵⁶ Elfogadásának időpontja: 1945. augusztus 8.
- ⁵⁷ Lemkin szerepére ld. Hilary Earl: Prosecuting genocide before the Genocide Convention: Raphael Lemkin and the Nuremberg Trials 1945–1949. *Journal of Genocide Research*, 2015, Vol. 15, No. 5, 517–557.
- ⁵⁸ A vádirat a/ IV.D.3.(d) pontjában ezt olvashatjuk: a „felsőbbrendű faj (master race) politikáját végrehajtva programszerűen üldözték a zsidókat, azzal a céllal, hogy kiirtsák őket”.
- ⁵⁹ A németek által elkövetett háborús bűntettek között említi a vádirat „a szisztematikus népiirtást, azaz faji, nemzeti, vallási csoportok – különösen zsidók, lengyelek és cigányok – elpusztítását, e csoportok kiirtása céljából” (VIII.A. pont).
- ⁶⁰ Lemkin nagy szomorúságára az 1946. október 1-én kihirdetett ítélet nem tett említést a népiirtás bűntettéről. „Ez volt életem legsötétebb napja” – emlékezett vissza (Earl 2013. 325). Érdekes, hogy a háborús főbűnösökkel és a kollaboránsokkal szemben eljáró, kifejezetten erre létrehozott lengyel Legfőbb Nemzeti Törvényszék ítéletei az emberiség elleni bűntetteken belül annak egyik fajtájaként nevesítve említik a genocídium bűntettét, és ezek között szerepelnek a Nürnbergi Katonai Törvényszék verdiktjét megelőzően hozott ítéletek is. Patrycja Grzebyk: The Role of the Polish Supreme National Tribunal in the Development of Principles of International Criminal Law. In Morten Bergsmo, CHEAH Wui Ling and YI Ping (editors): Historical Origins of International Criminal Law: Volume 2. FICHL Publication, Series No. 21 (2014), Torkel Opsahl Academic EPublisher, Brussels, 624. Feltételezhető, hogy ennek egyik oka az volt, hogy a Törvényszék egyik tagja, a neves nemzetközi büntetőjogász, Emil Stanislaw Rappaport kapcsolatban állt Lemkinnel és minden bizonnyal ismerte *Axis Rule in Occupied Europe* című munkáját, amelyben Lemkin megadta a népiirtás fogalmát. Rappaport és Lemkin kapcsolatáról ld. Sands 2016. 156–157.
- ⁶¹ Az „alapjogszabály” az ideiglenes nemzeti kormány 81/1945. ME számú rendelete a népbíráskodásról. Ezt utóbb több rendelet módosította és kiegészítette, majd az ideiglenes nemzetgyűlés az 1945. évi VII. törvénnyel törvényerőre emelte ezeket. A Veszprémy által említett „új fogalmak” közül a népellenes bűntett kategóriáját természetesen az említett rendelet vezette be a magyar jogba, az „emberiség elleni bűntett” pedig nem szerepelt a népbírók hatáskörébe utalt bűncselekmények között. Veszprémy feltehetően osztja Lukács Tibor álláspontját, aki szerint az NBr. „a népellenes bűncselekmények elnevezéssel kodifikálta az emberiség ellen [Lukács ezt a terminust használja és nem az emberiség elleni megje-
lölést] súlyosan vétő magatartásokat”. Dr. Lukács Tibor: *A magyar népbírói jog és a népbírók (1945–1950)*. KJK–Zrínyi Kiadó, Budapest 1979. 257. A népellenes bűntettek elkövetői mellett a népbírók a háborús bűnösök felett ítéleztek, miközben Lukács Tibor leszögezi, hogy a háborús bűntettek egy része tartalmilag béke elleni bűncselekmény. Lukács 1979. 235.
- ⁶² Gellért 2020. 52.
- ⁶³ E logika alapján a jeruzsálemi bíróság „legitimálta” a náci rezsimet, amikor Eichmann-nak felrótta, hogy nem teljesítette Hitler parancsát, amellyel ellentételezés fejében hozzájárult több ezer zsidó kivándorlásához. Ld. a Jeruzsálemi Körzeti Bíróság 40/61. számú büntető ügyben hozott ítéletének 155. pontját.
- ⁶⁴ Veszprémy okkal jegyzi meg a közszolgák által kitöltendő nyomtatványon szereplő egyik kérdése kapcsán, hogy a „hatályos törvények betartása éppen elég volt a népiirtás kivitelezésére” (171). A népbírói jog azonban csak azokra a közalkalmazottakra rendelt büntetést, akik „következtesen népellenes, fasiszta-barát hivatali működést fejtettek ki” (Nbr. 15. § 3.). Ebben a körbe nyilván azokat sorolták, akik jogkörüket nem lépték ugyan túl, de a jogszabályok hagyta mozgásteret a fajgyűlölő rezsim szellemének megfelelően töltötték ki, noha a jog ily módon való értelmezésére és alkalmazására nem lettek volna kötelesek.
- ⁶⁵ A nemzetközi büntetőjog és a nemzeti büntetőjogok, valamint a jogot alkalmazó bíróságok előbb-utóbb reagáltak az állam által ösztönzött vagy tolerált kriminalitás sajátos jellegére. Így pl. a Londoni Charta és a népbírói jogokról szóló rendelet is büntette a bünszervezetben való tagságot. A Charta a parancsra elkövetést nem tekintette a büntethetőséget kizáró oknak. A német bíróságok is szakítottak – igaz több évtizedes késéssel – azzal a gyakorlattal, amely a koncentrációs táborokban szolgálatot teljesítőket kizárólag azokért a gyilkosságokért tette felelőssé, amelyekben személyes részvételük bizonyított volt. Idővel elvetették azt a gyakorlatot is, amely (leszámlálva Hitlert, Himmlert, Göringet és Heydrichet) kizárólag a gyilkosságok közvetlen végrehajtóit tekintette tetteseknek, a többiek cselekményét legfeljebb bűnszolgálatnak minősítette. (A koncentrációs táborokban szolgálatot teljesítőkre vonatkozó német joggyakorlatról ld. Werner Renz: *Auschwitz vor Gericht. Fritz Bauers Vermächtnis und seine Missachtung*. CEP Europäische Verlagsanstalt, Hamburg, 2018. 145–188.) Az ICTY a bünszervezet egyik formájának (ezt szokás koncentrációs tábor ügyeknek nevezni) tekinti az olyan rendszereket, amelyen belül több személy összehangoltan követ el nemzetközi bűncselekményeket. Az ún. koncentrációs tábor ügyekben azt vizsgálja, hogy az egyén részt vett-e az elnyomó rendszer működtetésében, és erre rendszerint az egyénnek a szervezeten belül betöltött pozíciójából és jogköréből következtet. Ld. Werle 2005. 122.
- ⁶⁶ Ennek a felfogásnak tudható be, hogy az első frankfurti Auschwitz perben csak a sadista végrehajtókra rótták ki a legsúlyosabb büntetést. Kizárólag azokat ítélték életfogytiglani szabadságvesztésre, akik önhatalmúlag, kedvtelésből önkéntleg gyilkoltak meg néhány foglyot. Azok, akik a több ezer, sőt, több százezer zsidó üzem-

- szerű kiírtását irányították és szervezték, bűnsegédként „megúszták” kilenc, illetve tizennégy évi szabadságvesztéssel. The Frankfurt Auschwitz Trial. The Germans Trying Germans under German Law. In Bazyler and Tuerkheimer 2014. 242–244.
- ⁶⁷ Hannah Arendt: Auschwitz on Trial. In Arendt 2003. 248.
- ⁶⁸ Arendt 2001. 306.
- ⁶⁹ Hannah Arendt: Personal Responsibility under Dictatorship. In Arendt 2003. 46. Ha a gyerek (vagy a rabszolga) megtagadja az együttműködést, odavész. Ha ezt felnőtt teszi, az marad támasz nélkül, aki az „engedelmességet” elvárna (47).
- ⁷⁰ Ursula Ludz und Thomas Wild (Hrsg.): *Hannah Arendt – Joachim Fest: Eichmann war von empörender Dummheit. Gespräche und Briefe*. Piper Verlag, München 2011. 43–44. Arendt jeruzsálemi beszámolóját (Eichmann in Jerusalem) nem utolsó sorban a könyv alcíme (*A gonosz banalitása*) miatt érte heves bírálat. Egy 1971-ben készített interjúban elmondta, hogy félreértették, de ha újra írná a könyvet, nem használná a terminust. Később igyekezett több helyen is elmagyarázni, hogy valójában a gondolkozás hiányát („Gedankenlosigkeit”) értette „banalitás” alatt, amelyet angol nyelvű írásaiban eredetileg „*thoughtlessness*”-ként, majd barátja, Mary McCarthy javaslatára „*inability to think*”-ként használt. Amos Elon: The Excommunication of Hannah Arendt. *World Policy Journal*, Vol. 23. No. 4 (Winter 2006/2007). 100. és 102.
- ⁷¹ Az Nbr. 46. § a kizárára az 1896. évi XXXIII. törvény-cikk (Bűnvádi perrendtartás) szabályait rendeli alkalmazni. Eszerint a bíró nemcsak akkor kizárt az ügy elintézéséből, ha az ügyben tanúként szerepelt vagy felek egyikének hozzátartozója, de akkor is, ha elfogulatlansága ellen alapos okot hoznak fel (Bp. 64. és 68. §§).
- ⁷² Moór Gyula írja, hogy a háborús és népellenes büntettek megtorlását azért sem lehetett a rendes büntetőbíróságokra bízni, mert „nem egyszerű jogsértések számonkéréséről van szó”. A más meggyőződésűek legvilkolását Szálasi kormányzati programmá tette. Moór Gyula: Népbíróság és esküdtszék. In *Tegnap és holnap között. Tanulmányok*. Révai, Budapest, 1947. 106–107.
- ⁷³ Korábban utaltam arra, hogy az Nbr.-ben felsorolt „népellenes” büntettek tartalmilag emberiség elleni büntettek. Ld. Lukács 1979. 257.
- ⁷⁴ A 7. cikk 2.a szerint a polgári lakosság elleni „támadást” állami vagy szervezeti politikának megfelelően vagy annak elősegítése érdekében hajtják végre. Abban nem egységes az ICTY joggyakorlata, hogy létezik-e „magányos népirtó”. Egyes döntések azt rögzítik (és ezt támogatja a jogirodalom), hogy a népirtásra irányuló terv hiányában aligha követhető el a genocídium, noha az ilyen terv léte nem formális eleme a bűncselekménynek. Ld. Robert Creyer et al.: *An Introduction to International Criminal Law and Procedure*. Cambridge University Press, Cambridge, 2007. 168–169.
- ⁷⁵ Az elkövetési magatartásokra ld. a statútum 7. cikk 1. a–k pontjait.
- ⁷⁶ Bibó István: Zsidókérdés Magyarországon 1944 után. In *Válogatott tanulmányok*. Második kötet, 1945–1949. Magvető, Budapest, 1986. 772. Kőszeg Ferenc okkal kérdezi, hogy „vajon Nelson Mandela mit szolt volna hozzá, ha valaki azt javasolja, az apartheid-rezsim bűneinek kivizsgálásában feketék ne vegyenek részt”. Kőszeg Ferenc: *Népbírászkodás, elévülés – Bojta Béla* – <http://koszegferenc.hu/npbrskods-elve-vojta-bla>.
- ⁷⁷ Ennek igazolására és egy ilyen kísérletre ld. Barna Ildikó – Pető Andrea: Politikai igazságszolgáltatás Európában: kutatási helyzet. In Feitl István – Ignácz Károly: *Régi és új világ határán – 1945 története*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2018. 180–189.
- ⁷⁸ Karsai László: A magyarországi népbírászkodás nemzetközi összehasonlításban. In Gyenesi József (szerk.): *Pártatlan igazságszolgáltatás vagy megtorlás. Népbíróság-történeti tanulmányok*. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Kecskemét 2011. 63.
- ⁷⁹ A közel 60 000 vádlott egy negyedét felmentették, és ezzel nagyjából azonos arányban zártak le ügyeket egyéb módon, bűnösség megállapítása nélkül. Zinner Tibor: Háborús bűnösök perei. Internálások, kitelepítések, igazoló eljárások 1945–1949. *Történelmi Szemle*, 1985/1. 135. Veszprémy is elismeri, hogy számos közigazgatási tisztviselő ügyében felmentő ítélet született (173).
- ⁸⁰ Karsai 2011. 62.
- ⁸¹ Karsai 2011. 61.
- ⁸² Arndt Bauerkämper: *Das umstrittene Gedächtnis. Die Erinnerung an Nationalsozialismus, Faschismus und Krieg in Europa seit 1945*. Ferdinand Schöningh, Paderborn, 2012. 149.
- ⁸³ Bibó 1986. 772.
- ⁸⁴ A defektusok egy részét Veszprémy a bírák amatőrizmusának tudja be. A népbíróságokat eleve azzal a szándékkal hozták létre, hogy ne hivatásosok ítélkezzenek a háborús és népellenes büntettek felett. Az Nbr. preambulumában hosszú távon számolt a néprészvétellel: a népbíróságokat ideiglenes intézménynek tekintették, amelyeket addig működtettek volna, amíg – az 1914-ben felszámolt – esküdtszék-bíróságokat vissza nem állítják. (Az esküdtszék-bíróság és a népbíróság közötti különbségekre ld. Moór 1947. 113.) Az igaz, hogy eredetileg kizárólag laikusok döntöttek a népbíróságokon, a szakképzett tanácsvezető jogásznak csak tanácsadó, segítő szerep jutott, a szavazásban nem vett részt. De amennyiben a „szakember” hibásnak találta a laikusok döntését, és a fellebbezési kizárt volt, előterjesztést tehetett a Népbíróságok Országos Tanácsához, melynek tagjai jogászok voltak. A laikusok és a jogi képesítéssel rendelkező szakbírák jogállásáról és az 1948-ban bekövetkezett változtatásokról ld. Papp Attila: Néptörvényszék, Népbíróság és népbírósági jog Magyarországon. *studomány* 2011/4. 60–64. http://www.sze.hu/~kallay/letolt/2011/februar/Papp_Attila_Nptrvnysz_k_Npbrsg_s_npbrsg_i_jog_Magyarorszgon.pdf
- ⁸⁵ Oláh munkásságáról ld. Veszprémy László Bernát: Oláh György szélsőjobb oldali újságíró eszméi és publicisztikája (1927–1944). *Médiakutató*, XVIII. évf. 3. szám (2017. ősz). 73–88.
- ⁸⁶ Gregory S. Gordon: The Propaganda Prosecutions in Nuremberg: The Origin of Atrocity Speech Law and the Touchstone for Normative Evolution. *Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review*, 209 (2017). 209–210. – <https://digitalcommons.lmu.edu/ilr/vol39/iss1/10/>